

KAPITTEL 12

Johannes 1,14.18; 3,16.18; 1 Johannesbrev 4,9

I Johannesevangeliet (1,14.18; 3,16.18) og i 1 Johannes 4,19 beskrives Jesus som *monogenēs*. Betyr dette adjektivet at Jesus beskrives som Guds enbårne sønn? Dersom man oversetter ordet til «enbåren», det vil si «eneste fødte», samsvarer det med forståelsen den nikenske trosbekjennelsen la til grunn for ordet (se s. 322–3). De nikenske teologene knyttet nemlig forestillingen om sønnens evige fødsel til *monogenēs*, og forståelsen av dette ordet blir dermed viktig for at dette dogmet skal få bibelsk belegg. Dersom man oversetter ordet med «eneste», «unik», «eneste unik», ligger fokuset mer på en generell unikhet enn på en tematikk som kan knyttes til Jesu opphav og unike fødsel. Om man oversetter det som «eneste» e.l., blir det større avstand mellom kristologien i trosbekjennelsene og kristologien i den johanneiske litteraturen.

Siden oversettelsen av *monogenēs* er en prinsipiell sak som gjelder alle forekomstene i den johanneiske litteraturen, tar jeg utgangspunkt i én tekst, Joh 1,18, og følger debatten gjennom denne teksten. Joh 1,18 har også en annen, interessant oversettelsesfaglig utfordring. I Joh 1,18 støter man på en lignende gudsforestilling som i 2 Mos 33,20, der Gud avviser at Moses kan se ansiktet hans, «for et menneske kan ikke se meg og leve». I Johannes 1,18a uttrykkes dette som: «Ingen har noensinne sett Gud.» Til tross for at ingen noensinne har sett Gud, påpeker forfatteren at det er en skikkelse som har forklart ham. Hvem er dette? Hovedtekstvitnene gir i hovedsak to ulike svar på dette (i tre varianter): *ho monogenēs hyios* og *monogenēs theos/ho monogenēs theos*. Tekstgrunnlaget til Bibelselskapets oversettelser i den aktuelle perioden (NA^{25–27}) har valgt varianten *monogenēs theos*. De to interessante momentene vil i denne sammenhengen være (1) hvordan man oversetter ordet *monogenēs*, som nevnt ovenfor. (2)

Det andre interessante momentet er hvordan man oversetter sammensetningen *monogenēs theos*. Dersom man deler opp uttrykket ved å se *theos* som apposisjon og oversette det med en egen bisetning (eks: «Den enbårne/eneste, som er Gud»), ser fokuset ut til å ligge på ontologi og vesenslighet, og at Jesus *er* Gud. Å sidestille Jesus med Gud, gir et godt samsvar med den nikenske trosbekjennelsen. Dersom man ser uttrykket som én frase og ser adjektivet *monogenēs* som attributt til substantivet *theos*, ser fokuset ut til å ligge på noe annet enn essens. Nøyaktig hvor fokuset ligger ved denne typen oversettelse, vil i stor grad avhenge av hvordan man oversetter *monogenēs*. Ved en gjengivelse som «den enbårne Gud» ligger fokuset på fødsel, men gjengivelsen er ikke eksplisitt på at dette omhandler ontologi. En slik oversettelse legger derfor til rette for andre typer fortolkninger enn det skisserte alternativet ovenfor («den enbårne/eneste, som er Gud»). Dersom man gjengir *monogenēs* med «eneste» («den eneste Gud»), får man et spenningsfylt uttrykk som ikke umiddelbart gir mening når konteksten er at dette er en skikkelse som forklarer Gud, som ingen har sett. Om man gjengir *monogenēs* med «eneste unik» («den eneste unike gud»), vil man også få en løsning som er åpen for fortolkning. Innenfor konteksten – der det aktuelle uttrykket betegner en skikkelse som forklarer Gud – vil en slik gjengivelse muligens også kunne leses som mindre paradoksal enn «den eneste Gud». Et aktuelt spørsmål er også om *theos* (i *monogenēs theos*) skal gjengis med «Gud» eller «gud». Med den siste gjengivelsen åpner man mer opp for at ordet *theos* i denne konteksten ikke betegner Jesus som Gud i absolutt forstand, det vil si at han ikke *er* Gud på samme måte som Gud er Gud, men at dette er en skikkelse som er hos Gud (jf. Joh 1,1b), og som forklarer Gud, som ingen har sett (1,18). Sett i lys av en tradisjonell kirkelig kristologi kan en slik gjengivelse åpne opp for potensielt problematiske fortolkninger, men det avhenger av hvordan den leses. Selv i den nikenske trosbekjennelsen kan man spore en distinksjon og underordning i språket som er brukt for å uttrykke sønnens guddommelighet i forhold til «den allmektige Fader, som har skapt himmel og jord». Sønnens guddommelighet beskrives her som avledet fra Gud Fader («Gud av Gud, lys av lys, sann Gud av Sann Gud»). Med denne distinksjonen i mente vil jeg mene at en gjengivelse som «den eneste/eneste-unike gud» ikke stenger for kirkelig lesning.

I lys av samtidens jødedom gir en slik gjengivelse derimot god mening. I Johannesprologen finner man en distinksjon mellom *ho theos* (jf. vers 1b) som en betegnelse på Gud, og *theos* som en beskrivelse av *logos* (jf. vers 1,1c; 18). Denne distinksjonen kommenteres allerede av Origenes i hans behandling av Joh 1,1c.⁸⁰⁷ Den er også kjent fra Filon av Aleksandria. I Filons *De somniis* 1,228–230 skilles det eksplisitt mellom *ho theos* (Gud med artikkel) og *theos* («gud» uten artikkel). Mens det førstnevnte ifølge Filon refererer til Gud i absolutt forstand, refererer det sistnevnte til Guds «eldste ord» (*presbytatos logos*).⁸⁰⁸ Hos Filon er det også *logos* som åpenbarer den usynlige Gud, og som er Guds åpenbaringsmedium overfor skapelsen. De språklige og konseptuelle likhetene mellom Johannes' *logos* og Filons *logos* er derfor store. La oss nå vende oss til oversettelsesprosessen.

Oversettelsesprosessen

De nye manuskriptfunnene i det 19. og 20. århundret fikk stor betydning for den ytre bevitnelsen av den nytestamentlige tekst. Etter hvert som funnene ble publisert og anerkjent, skulle de også få stor innflytelse over hvordan man etablerte tekstgrunnlaget for oversettelsen av Det nye testamente. De nye funnene gav en sterkere ytre bevitnelse av en tekstvariant til Joh 1,18 som avvek fra *textus receptus* og majoritetsteksten (*ho monogenēs hyios*). Dette fikk ingen konsekvenser for utarbeidelsen av NO04. I redegjørelsen fra komitéens gjenlevende medlemmer (Bang, Odland og Storm) begrunnet de dette: «På grund af Oversættelsens kirkelige karakter har vi i Almindelighed kun afveget fra *textus receptus* i de Tilfælde, hvor Tischendorf-Gebhardt, Tregelles og Westcott-Hort samstemmig har sluttet sig til afvigende læsemåter.»⁸⁰⁹ For Joh 1,18 betydde dette at NO04/30 ble stående ved *ho monogenēs hyios* fra *textus receptus*. I NO04/30 ble Joh 1,18 oversatt til: «Ingen har nogensinne sett Gud; den enbårne Sønn, som er i Faderens skjød, han har forklaret ham.»

807 Se Justnes og Beckmann Klepp, «Amplified John?» 128.

808 Ibid., 128.

809 Gjengitt etter Det Norske Bibelselskap, «De teologiske prinsipper for ny bibeloversettelse», 159.

Ungdomsoversettelsen

Ungdomsoversettelsen foretok kun en språklig fornyelse av dette verset, og ble stående ved ovennevnte tekstvariant.

UO59 bokmål	UO61 nynorsk
Ingen har noen gang sett Gud; den enbårne Sønn, som er i Faderens fang, han har vist oss hvem han er.	Ingen har nokon gong sétt Gud; den einborne Sonen, som er i Faderens fang, han har synt oss kven han er.

Teksten nevnes i prinsipperklæringen

I de første retningslinjene for NO78, prinsipperklæringen, var det bestemt at man skulle «forlate textus receptus til fordel for en tekstform som bygger på de eldste håndskrifter».⁸¹⁰ Prinsipperklæringen åpnet samtidig opp for å bevare lesemåter fra NO04/30 «*der hvor ytre og/eller indre grunner gjør det berettiget*» (uth. i orig.).⁸¹¹ Prinsipperklæringen listet opp en del tilfeller der NO kan bevares ut fra «indre grunner».⁸¹² «I viktige tilfelle hvor man fraviker NO, bør dens lesemåter anføres i en note. I andre tilfeller bør H-teksten gis i en note, dersom man – under tvil – velger å bli stående ved NO. Eks. [...] Joh. 1, 18 (den enbårne *Gud*).»⁸¹³ Det at prinsippkomitéen åpnet for å beholde løsningen av Joh 1,18 i NO04/30 på grunn av «indre grunner», innebærer en teologisk vurdering der man foretrekker «den enbårne Sønn» fremfor «den enbårne Gud» fordi man mente at denne varianten passet bedre i konteksten og/eller til forfatterens teologi, og/eller at den gjorde teksten mest forståelig. Prinsipperklæringen hadde altså åpnet opp for at tekstvarianten i NO04/30 kunne beholdes, og hadde også gitt en oversettelse av varianten med «den enbårne Gud». Sannsynligvis forholdt man seg her til Nestles 21. utgave av *Novum Testamentum Graece* fra 1952, der *monogenēs theos* stod i hovedteksten, med en opplysning om at den var bevitnet i H-teksten (se ovenfor) og i sy^p (peshitta), Ir(eneus) og Or(igenes).⁸¹⁴

⁸¹⁰ Det Norske Bibelselskap, «De teologiske prinsipper for ny bibeloversettelse», 159.

⁸¹¹ Ibid.

⁸¹² Ibid.

⁸¹³ Ibid., 161.

⁸¹⁴ Ibid. De to viktigste Bodmer-papyriene (P⁶⁶ og P⁷⁵), som ble funnet i Egypt 1956–1961, ble først delvis inkorporert (P⁶⁶) i 24. utgave av Nestle-Aland, og deretter fullstendig inkorporert (P⁶⁶ og P⁷⁵) i 25. utgave av Nestle-Aland fra 1963.

Det var ikke første gang dette spørsmålet om oversettelsen av Joh 1,18 dukket opp. Prinsippkomitéen ville teste ut prinsippene i praksis ved prøveoversettelser og vinne erfaring om deres brukbarhet før prinsippene (for kirkebibelen) ble endelig fastsatt. Johannesprologen var blant de utvalgte avsnittene for prøveoversettelse. I heftet med prøveoversettelser (mai 1956) trykket Bibelselskapet tre prøveoversettelser på bokmål av Johannesprologen.⁸¹⁵ To av oversetterne (Åge Holter og Ragnar Leivestad) valgte «den enbårne Sønn».⁸¹⁶ Dette ble etterfulgt av et tekstkritisk tegn°, som indikerte at kildeteksten var usikker. På baksiden av heftet forklarte man hva som var usikkert. Om Joh 1,18 stod det: «Den enbårne *Gud* el. *Sønn* – begge lese måter finnes i de eldste håndskrifter.» Enok Aadnøys tekst ble gjengitt med «den enbårne *Gud*», etterfulgt av samme tekstkritiske tegn.⁸¹⁷ Stipendiat Jacob Jervell gav sin respons på prøveoversettelsene, og gav følgende anbefaling om dette tekstkritiske problemet:

Vi merker oss også at siste oversetter i samme vers har valgt lese måten «Den enbårne *Gud*». Etter tekstvitnene er den fullt forsvarlig. Men vi har her to lese måter som begge er godt bevitnet, og da vil vi foretrekke den som for leserne gjør tekstens innhold best forståelig. I så måte synes lese måten «Den enbårne *Sønn*» å være den beste.⁸¹⁸

Jervell vurderer det slik at det foreligger «to lese måter», og regner altså *ho monogenēs theos og monogenēs theos* som én lese måte.

NT75 og NO78

Det skulle ta 16 år fra prinsippklæringen kom i 1956, før man begynte å oversette Johannesevangeliet i 1972.⁸¹⁹ Flere av spørsmålene som stod åpne i prinsippklæringen, var nå avgjort. Tøylene til bibeltradisjonen fra NO04/30 var slakket, og det var bestemt at Bibelselskapet skulle ha en helt ny oversettelse, ikke bare en revisjon av NO04/30. Det medførte også

⁸¹⁵ BS, 002/1-4.

⁸¹⁶ BS, 002/1-4.

⁸¹⁷ BS, 002/1-4.

⁸¹⁸ BS, 002/1-5.

⁸¹⁹ Joh 1,18 ble først behandlet i OU 17.8. og 21.8.1973.

at situasjonen ble mer avklart tekstkritisk sett, og derfor ble det også uaktuelt å vekte NO04/30 like høyt som prinsipperklæringen hadde gjort.⁸²⁰ Situasjonen var i alle fall slik at man i all hovedsak forholdt seg til den 25. utgave av Nestle-Alands *Novum Testamentum Graece* (NA²⁵), som utkom i 1963, selv om man også foretok en del selvstendige avgjørelser uavhengig av denne.⁸²¹ Når det gjelder Joh 1,18, er det likevel usikkert om det ble diskutert å beholde valg i NO04/30 på grunn av «indre grunner», slik prinsipperklæringen åpnet opp for.⁸²² Selv om NA²⁵ hadde *monogenēs theos* i hovedteksten, synes førsteutkastet og alternativene i margene å reflektere forskjellige tekstvarianter:⁸²³

¹⁸ Ingen har noen gang sett Gud, men den eneste sønn som er ved Faderens side, han har vist oss hvem han er.

moses
/men han som er
Gud og hans
eneste sønn
/Guds eneste sønn

I hovedteksten ser det ut til at tekstvarianten *ho monogenēs hyios* ligger bak. Dette kan ha vært av «indre grunner», noe oversetter Bjørn Sandvik bekrefter i intervju.⁸²⁴ Som både hovedteksten og alternativene viser, hadde man bestemt seg for å gjengi *monogenēs* med «eneste». Dette var det for øvrig samstemmighet om i OU, og «enbåren» var dømt ut av språkkonsulentene fordi det var arkaisk, ifølge primæroversetter Sandvik.⁸²⁵ Siden saken implisitt berørte en tradisjonsviktig tekst som Joh 3,16 (men også andre viktige kristologiske tekster som Joh 1,14.18; Joh 3,18; 1 Joh 4,9), ble saken drøftet i forbindelse med behandlingen av Joh 1,14 på landsstyrets møte i 1974. Sandvik redegjorde her for oversettelsen av *monogenēs* i Det nye testamente, og hvorfor man skulle gå bort fra «enbåren» og bruke «eneste» konsekvent i NT. Sandvik argumenterer både ut fra norskspråklige hensyn, der «oversettelsen «enbåren» er problematisk fordi ingen lenger har noen følelse av at ordet har noe å gjøre med «bære» (føde) å

⁸²⁰ Se s. 52–7.

⁸²¹ Ved noen få steder støttet man seg til teksten i UBS⁵. Se ellers 6,3,7.

⁸²² Det Norske Bibelselskap, «De teologiske prinsipper for ny bibeloversettelse», 161–62.

⁸²³ BS, 062/4-56-1.

⁸²⁴ Intervju 17.10.13.

⁸²⁵ Intervju 17.10.13.

gjøre».⁸²⁶ Samtidig argumenterer han historisk ut fra bekjennelsesskriftene, der de eldste bekjennelsene oversatte *monogenēs* til det latinske *unicus* («eneste», «unik»). Sandvik påpeker her at «det er i Nicenum ordet «unigenitus» er kommet inn, og dette reflekterer vel de kristologiske diskusjonene i det fjerde århundre».⁸²⁷ Det latinske *unigenitus* betyr «eneste fødte», og tilsvarer det norske «enbårne». I argumentasjonen er det derfor underforstått at det latinske *unigenitus* og det norske «enbårne» er betinget av den kristologiske virkningshistorien i det fjerde århundret, og Sandvik er her klar over de teologiske føringene fra denne virkningshistorien. Sandvik argumenterer også ut fra mottakerspråket: «Problemet ved det norske ordet «enbåren» er at ingen lenger har noen følelse av at stavelsen «-båren» har noe med å føde å gjøre. [...] Vi må altså konkludere med at «enbåren» er et ord som eventuelt må lære betydningen av.» Et flertall av landsstyret aksepterte Sandviks argumentasjon, og hans forslag om «eneste» ble vedtatt med tolv stemmer, mot seks for «enbåren».⁸²⁸

Problemet oppstod imidlertid da man skulle oversette [*ho*] *monogenēs theos*. I intervju forteller Sandvik at man ikke kunne bruke «den eneste Gud» siden dette var teologisk problematisk.⁸²⁹ Han understreket ikke nøyaktig hva som var «teologisk problematisk», men det er åpenbart at «den eneste Gud» kan oppfattes modalistisk, og innebære en logisk brist i forhold til det foregående leddet («ingen har noen gang sett Gud»). Hva skulle man så gjøre? Alternativet «men han som er Gud og hans eneste sønn» ser ut til å vitne om at oversetteren har slitt med å finne en presis gjengivelse av [*ho*] *monogenēs theos* under de gitte forutsetningene. Oversettelsen kan ikke ledes tilbake til noen av tekstvariantene, men har kombinert dem slik at både «sønn» og «Gud» kommer frem i oversettelsen. Det andre alternativet i margin («Guds eneste sønn») er en oversettelse av *ho monogenēs hyios*.⁸³⁰ Mange av oversettelsene Sandvik sammenlignet med, hadde valgt varianten *ho monogenēs hyios*, noe

826 Bjørn Sandvik, «Notat om oversettelsen av det greske *monogenēs* i Det nye testamente», RA, PA-1345/D0004/0003.

827 Ibid.

828 Ibid.

829 Intervju 17.10.13.

830 Varianten er påført av Sandvik i ettertid av den første stensileringen av førsteutkastet. Stensilkopien til OU-møtet inneholder denne varianten.

som kan være med på å forklare hvorfor han ble stående ved løsningen fra NO04/30.⁸³¹ Blant oversettelsene brukt til sammenligning var det kun tre (idiomatisk) som hadde fulgt samme tekst som NA²⁵ og UBS². I disse oversettelsene var det greske uttrykket delt opp på litt forskjellige måter.⁸³² Da Sandviks oversettelse gikk videre til OU, ble verken hans hovedtekst eller marginalforslagene stående, og oversettelsen ble nå tilnærmet lik Bonnes Nouvelles. Sverre Aalens forslag fra august 1973 ser ut til å ha vunnet frem.⁸³³

18 men den eneste Sønn, som selv er Gud, og som er i Faderens fang (JH)

I Aalens løsningsforslag («men den eneste Sønn, som selv er Gud») deles uttrykket opp. Aalens gjengivelse forholder seg i større grad til teksten i NA²⁵, selv om han her kombinerer de to tekstvariantene ved å bruke både «Sønn» og «Gud». Den greske teksten, med sine to ord, blir gjengitt med syv norske ord, som også inkluderer en bisetning. Sandvik forteller i intervju at det var konsensus om Aalens kristologi i oversettergruppen.⁸³⁴ Da Sandvik i samme intervju fikk se Aalens endringsforslag, forteller han at han mener at det er Aalens kristologi som ligger bak teksten.⁸³⁵ Sandvik knytter dette særlig til uttrykket «som selv er Gud», som han mener er et innslag av den jahvistiske kristologien.⁸³⁶ I og med at Sandvik mente at det var konsensus om denne kristologien, var det sannsynligvis heller ingen innsigelser mot at denne forståelsen skulle få nedslag i oversettelsen, antakelig forstått som tekstens «mening». Dette utsagnet må samtidig ses i sammenheng med Sandviks nevnte utfordring med å

831 KJV, SVE1917, DO48, RSV, Jérusalem, NEB NT, Luther, Hedegård, Zürcher, JB, Wilckens, Gute Nachricht.

832 Bonnes Nouvelles med gjengivelsen «Mais le Fils unique, qui est Dieu» («men den eneste Sønn, som er Gud»), der både «Sønn» og «Gud» var kombinert. Tilsvarende også i TOB NT («Dieu Fils unique»), selv om nyansen her er annerledes («Gud, den eneste Sønn»). Einheitsübersetzung NT brukte ikke «sønn», men delte opp uttrykket («Niemand hat Gott je gesehen. Der Einzige, der Gott ist und am Herzen des Vaters ruht, er hat Kunde gebracht»). TEV NT oversatte uttrykket med en annen nyanse: «The only Son, who is the same as God.»

833 BS, 063/4-56-3.

834 Intervju 17.10.13. Om Sandviks beskrivelse av kristologien i oversettergruppen, se s. 67.

835 For Aalens kristologi, se 66–7.

836 Intervju 17.10.13.

bruke «eneste» i kombinasjon med «Gud» («den eneste Gud»). Sandvik kaller den endelige løsningen i NT75 («men den eneste Sønn, som er Gud [...]») for «en unnvikelse pga. at ordet «enbåren» var dømt ut».⁸³⁷ Dette betyr altså at man kunne ha brukt «den enbårne Gud», dersom «enbåren» hadde blitt akseptert, men ikke «den eneste Gud». Sandvik kaller gjengivelsen i NT75 for en «forlegenhetsløsning», fordi man da forklarte uttrykket og kombinerte de to tekstvariantene ved å bruke «Sønn» og «Gud». Den endelige teksten ble dermed slik i NT75:

NT75 bokmål	Ingen har noen gang sett Gud; den eneste Sønn, som er Gud, og som er i Faderens favn, han har vist oss hvem han er.
-------------	---

NT75 justeres i NO78

Selv om det var konsensus i OU (jf. saksdokumentet til landsstyret 1974) om at *monogenēs* skulle gjengis med «eneste», snudde OU-formann Aalen i 1976, og arbeidet for å få gjeninnført «enbåren». Debatten gikk til avstemning i landsstyrets møte i 1976, der Aalen og Sandvik la frem hver sine forslag. Aalen skriver (lik Sandvik i 1974) at oversettelsen *unicus* ble brukt i de eldste latinske bekjennelsestekstene (som oversettelse for *monogenēs*), og at *unigenitus* først ble foretrukket i det fjerde århundret, og at dette antakelig var

foranlediget av den arianske strid [...] Unigenitus ble som sagt foretrukket på grunn av kampen mot arianismen. Dette ord impliserer tanken på en fødsel (av Faderen), henlagt til preeksistensen. Tilsvarende tolket man nå det greske ord *monogenæs* (se Symb. Nicenum, år 325).⁸³⁸

Aalen ønsker likevel å endre teksten på grunn av én forekomst av ordet hos Justin Martyr, *Dial.* 105 (ca. 150 e.Kr.), der han mener *monogenēs* har en betydning som er knyttet til fødsel.⁸³⁹ Aalen sier: «Monogenæs betyr nemlig at denne (Kristus) tilhørte altets Fader, vesenmessig (el. Eksklusivt, idiås) født ut av ham som ord og kraft, siden blitt menneske ved

⁸³⁷ Intervju 17.10.13.

⁸³⁸ RA, PA-1345, D0004/0003.

⁸³⁹ Aalen viser også til 1 *Apol.* 23, men her er ikke *monogenēs* brukt. RA, PA-1345, D0004/0003.

jomfru Maria [...].»⁸⁴⁰ Det er interessant at Aalen trekker inn et begrep («vesenmessig») som først ble utviklet i den senere kristologiske debatten. Det greske adverbet *idiōs* gjengis som «in besonderer Weise, besonders» («på en spesiell måte, spesielt») i Bauers tysk-greske leksikon, som han selv brukte.⁸⁴¹ Aalens argumentasjon og ønsket om å beholde «enbåren» kan tolkes som et ønske om å bruke denne oversettelsen fordi det støtter opp under forståelsen fra den nikenke trosbekjennelsen. Dette inntrykket blir særlig forsterket av at han i samme skriv erkjenner at betydningen av *monogenēs* i Luk 7,12; 8,42; 9,38; Hebr 11,17 er «her helt klar», og at betydningen der er «eneste».⁸⁴² Disse fire forekomstene (av totalt ni i NT) er tekster der ordet er brukt om andre personer enn Jesus. Aalens forslag åpner dermed opp for å særbehandle de tekstene der uttrykket anvendes om Jesus (Joh 1,14.18; 3,16.18; 1 Joh 4,9). Som nevnt ble «enbåren» nedstemt på landsstyremøtet 10. desember 1976, og gjeninnføringen av «enbåren» skulle ennå la vente på seg.⁸⁴³

1977 – året da «enbåren» ble akseptert

Til tross for at landsstyremøtet i desember 1976 fikk flertall for «eneste», snudde det totalt i mars 1978, og 16 stemte for gjeninnføring av «enbåren». Ingen stemte mot, men tre medlemmer unnlot å avgi sin stemme. Denne snuoperasjonen var foranlediget av kritikken mot den nye liturgien i 1977, slik det heter i møtereferatet: «Siden innføringen av ny høymesseordning høsten 1977 har det vært reist kritikk mot at «enbårene» er erstattet av «eneste» både i bibeloversettelse og i Apostolicum.»⁸⁴⁴ Bibelselskapet hadde i denne perioden et nært bånd til Den norske kirke, og det tilsa at de ikke kunne formulere bibelteksten uten å tenke på liturgien. I denne sammenheng ser det ut til at kritikken mot både liturgi og bibeltekst har ført til at landsstyret snudde i saken, og «enbåren» var nå tatt inn i

840 RA, PA-1345, D0004/0003.

841 Bauer, *Griechisch-Deutsches Wörterbuch*, 732.

842 RA, PA-1345, D0004/0003.

843 RA, PA-1345/D0001/0002.

844 RA, PA-1345/D0001/0002.

varmen igjen – til tross for de norskspråklige innvendingene fra Sandvik og norskkonsulentene.

For Joh 1,18 betydde dette, ifølge Sandvik, at det ikke lenger var noen grunn til å dele opp uttrykket (*monogenēs theos*), slik det var gjort i NT75. Nå kunne man altså skrive «den enbårne Gud». I NO78 ble oppdelingen derimot beholdt, og den endelige teksten ble:

NO78 bokmål	NO78 nynorsk
Ingen har noen gang sett Gud, men den enbårne Sønn, som er Gud, og som er i Faderens favn, han har vist oss hvem han er.	Ingen har nokon gong sett Gud; men den einborne Sonen, som er Gud og som er i Faderens fang, han har synt oss kven han er.

Her ser vi for øvrig at nynorskversjonen også har beholdt «Sønn». Dette var naturlig, i og med at nynorskteksten var forpliktet til å følge eksegesen som lå til grunn for bokmålsteksten. Sandvik forteller om endringen i NO78:

Når det ble endret, skulle det i grunnen stått «men den enbårne Gud» – ikke «som er», og det er et etterslep etter «som er Gud», som kom i 1975. I og med at jeg ikke var med på denne endringen der, så smatt det gjennom, for da var jo jeg på bygda. For jeg forsvant jo ut av oversettelsesarbeidet i 1975.⁸⁴⁵

Av dem som gjennomgikk Joh 1–3 i OU august 1973, var det kun Sverre Aalen som var igjen i 1978. Ettersom uttrykket i NT75 var foreslått av Aalen, og Sandvik mener at oppdelingen av uttrykket også reflekterer Aalens kristologi, var det kanskje ikke rart at Aalen ikke fremmet endringsforslag om denne formuleringen. Bjørn Sandvik sendte et brev (datert 12.1.1979) til generalsekretær Birger Mathisen om denne saken:

Ad Joh 1,18. Hva med *monogenēs theos*? [skrevet utranskribert i brevet] Oversettelsen: den eneste Sønn, som er Gud, – var nødvendig for å få med komponenten «den eneste fødte av hankjønn» – som er Gud. Nå må det vel hete «den enbårne Gud» og ikke noe mer?? Nå står ordet «Sønn» som rest av tidligere oversettelse. Har eventuelt denne oversettelsen vært drøftet og fastlagt på landsstyret 1978?⁸⁴⁶

845 Intervju 17.10.13.

846 BS, o84/6-6-3-4.

Sandvik viser til oversettelsesvalget som ble gjort da «enbåren» ikke var godkjent, og skriver at «Sønn» ble satt inn «for å få med komponenten «eneste fødte av hankjønn»» (dvs. «enbåren»), som da ble gjengitt med alternativet «eneste Sønn». Endringen fra NT75 hadde ikke vært drøftet og fastlagt på landsstyremøtet i 1978, som Sandvik spurte om. Av nevnte grunner kaller Sandvik altså gjengivelsen i NT75 for en «forlegenhetsløsning», men bruker sterkere ord om gjengivelsen i NO78/85: «Så det [gjengivelsen i NT75] er en forlegenhetsløsning. Men dette [gjengivelsen i NO78/85] er vel egentlig ingen forlegenhetsløsning, men rett og slett en feiloversettelse.»⁸⁴⁷ Sandvik vurderer den norske gjengivelsen etter koncordante kriterier, og kaller den «feiloversettelse» fordi gjengivelsen etter hans mening ikke kan legitimeres grammatisk ut fra kildepråket. En tolkende og forklarende gjengivelse vil likevel ha legitimitet i en idiomatisk oversettelse som NO78. Saken skulle igjen tas opp i OU i justeringen av NO78.

NO78/85

Sandvik returnerte imidlertid senere til OU, og vedtaksprotokollen fra OU-møtet 30. desember 1982 viser at OU vedtok å fremme endringsforslaget «den enbårne Gud».⁸⁴⁸ Til stede på OU-møtet var Magne Sæbø, Ole Øverland Gjerde, Gunnar Johnstad, Arthur O. Sandved og Bjørn Sandvik.⁸⁴⁹ Sandvik var nå tilbake i OU, og forslaget «den enbårne Gud» ble igjen fremmet, denne gangen formelt gjennom OU. I en annen kopi av forslagene fra OU har OU-leder Sæbø påskrevet med håndskrift «Johnstad samlet kommentarene her».⁸⁵⁰ Forslaget fra desember 1982 ble tatt videre av sentralstyret til landsstyrets årsmøte 9. mars 1983. Selv om vedtaksprotokollen fra OUs møte 30. desember 1982 kun inneholder ett endringsforslag («den enbårne Gud»), dukker det nå opp flere forslag til Joh 1,18 i landsstyret.⁸⁵¹ Det tyder på at saken fikk en ny vending i

847 Intervju 17.10.13.

848 RA, PA-1345/D0004/0005.

849 BS, 017/4-1-12-2.

850 Sæbø har bekreftet i en korrespondanse (8.4.14) at dette er hans håndskrift.

851 Vedtaksprotokollen fra OU lå som saksdokument for landsstyremøtet. RA, PA-1345/D0004.

sentralstyrets møte 11. januar 1983. I saksdokumentet til dette møtet (som ble skrevet av Johnstad) knyttes OUs endringsforslag («den enbårne Gud») eksplisitt til begrunnelsen i Sandviks brev fra 1979. I dette saksdokumentet («Notat om bakgrunnen for endringsforslaget til Joh 1,18») heter det:

Det greske monogenēs theos i Joh 1,18 er nå oversatt: «... den enbårne Sønn, som er Gud, ...». Dette er en «rest» av den tidligere oversettelsen [NT75] som gjengav monogenēs med «eneste». Teksten måtte da bli: «... den eneste Sønn, som er Gud, ...». Når ordet «enbåren» nå er tatt inn, bør en oversette «den enbårne Gud». Slik oversettelsen nå står, er komponenten «Sønn» tillegg som ikke er nødvendig.⁸⁵²

Informasjonen tyder her på at det opprinnelig var en reservasjon mot å bruke «eneste» i kombinasjon med «Gud» («den eneste Gud»), og at det var dette som var en av motivasjonene for at man delte opp uttrykket i 1973, da teksten ble behandlet i OU. Dette demonstrerer at det lå hjemliggjørende premisser til grunn for valget, og informasjonen ovenfor tyder på at oppdelingen må ha blitt gjort for å forklare teksten, noe man muligens så seg nødt til hvis man ikke kunne bruke «den eneste Gud». Nå som «enbåren» var akseptert, skulle det ikke lenger være noen grunn til oppdelingen, slik Sandvik fremstiller det. Siden gjengivelsen «den enbårne Gud» ikke ble den endelige løsningen i NO78/85, er det logisk å forestille seg at sentralstyret forberedte flere alternative oversettelsesforslag ved siden av Sandviks forslag, og at disse må ha blitt forberedt før landsstyremøtet 9. mars 1983. Flere kopier av OU-referatet med håndskrevne kommentarer kan bidra til å forstå hendelsesforløpet. Bildet nedenfor er et utklipp fra en kopi av OU-protokollen fra møtet 30. desember.⁸⁵³ Protokollen ser ut til å ha blitt brukt på sentralstyremøtets møte 11. januar 1983.

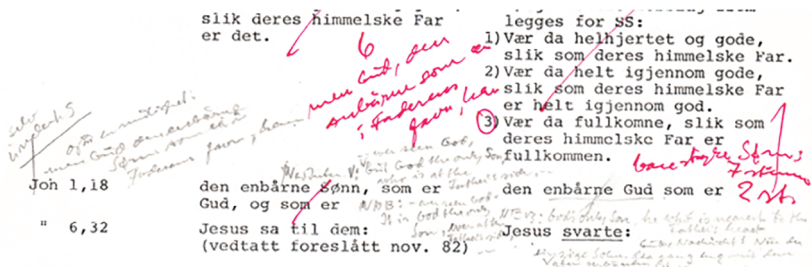
<p>Joh 1,18</p> <hr style="width: 50px; margin-left: 0;"/> <p>" 6,32</p>	<p>den enbårne Sønn, som er Gud, og som er</p> <p>Jesus sa til dem: (vedtatt foreslått nov. 82)</p>	<p>fullkommen.</p> <p>den enbårne Gud som er</p> <p>Jesus svarte:</p>	<p><i>(kan)</i></p> <p><i>(kan)</i></p> <p><i>medtatt på 19.11.84 ved Dines</i></p>
--	---	---	---

852 RA, PA-1345/D0004/

853 BS, 017/4-1-12-2.

Håndskriften tilhører generalsekretær Birger Mathisen, som ikke var med på OU-møtet, men som hadde fast plass i sentralstyret. På utkastet knyttes flere kommentarer og forslag til andre sentralstyremedlemmer (bl.a. Bjerkelund og Aarflot). Ved OUs vedtak om Joh 1,18 («den enbårne Gud») er det satt inn et komma etter «den enbårne», etterfulgt av innskuddet «den», som muligens kan knyttes til Aarflot siden hans navn er anført i parentes. Understrekningen av «den enbårne, Gud» viser også med pil til «notat på eget ark ved Johnstad». Det kan indikere at Johnstad hadde fremlagt et eget notat der han foreslo denne gjengivelsen («den enbårne, som er Gud»), som til slutt vant i landsstyret. Ellers vises det kort til NEB.

På bildet nedenfor ser vi en annen kopi med OU-leder Sæbøs håndskrift. Ifølge Sæbø representerer blyantskriften hans personlige forberedelse til sentralstyremøtet. Vedtakene fra landsstyremøtet er ført inn med rød penn under møtet eller i ettertid.⁸⁵⁴

Dokumentet viser at Sæbø skrev inn alternative gjengivelser fra andre idiomatiske bibeloversettelser, blant andre: «God's only Son» (NEB NT), «Nur der einzige Sohn» (Gute Nachricht), «But God the only Son» (NIV), «It is God the only Son» (NAB [?]).

Over tekstangivelsen «Joh 1,18» har Sæbø skrevet «selv underlig», og dette ser ut til å være hans egen vurdering av teksten. Dersom flere hadde samme leseropplevelse, kan det ha bidratt til at man valgte å forklare uttrykket fremfor å gjengi det ordrett. Ved siden av Sæbøs kommentar står det: «Også en mulighet: Men Gud den enbårne Sønn, som er i Faderens favn».⁸⁵⁵ Dette alternativet står nær gjengivelsen «Gud, den enbårne»,

854 Sæbø forteller i en samtale at dette var hans rutine. Telefonsamtale 8.4.14.

855 BS, 076/5-1-1.

som fikk seks stemmer og tapte med én stemme i landsstyret mars 1983. Notatene på begge referatene (Sæbøs og Mathisens kopi av OU-protokollen som ble brukt på sentralstyremøtet) viser tydelig at de jobbet videre med teksten og aktivt sammenlignet med andre oversettelser. Det kan se ut til at saksdokumentet med Sandviks argumentasjon ble satt i skyggen.

Den vedtatte løsningen

I alternativet som vant med syv stemmer, «[...] men den enbårne, som er Gud», har man kun sløffet «Sønn» i forhold til gjengivelsen i NO78. Når «enbåren» igjen kunne brukes, var det ikke lenger noen grunn, ifølge Sandviks brev fra 1979, til å dele opp uttrykket. Men dette skulle ikke få konsekvenser for NO78/85, i den andre justeringen av bibelteksten siden NT75. Sammenligningen med andre idiomatiske oversettelser kan ha vært en viktig faktor som støttet opp om å beholde uttrykket slik det var i NO78. NO78 var også i seg selv en idiomatisk oversettelse basert på Nidas oversettelsesprogram, der forståelighet var vektet høyt.

Alternativet som fikk seks stemmer («men Gud, den enbårne»), med kun én stemme mindre enn vinnerforslaget, endret rekkefølgen på kilde-tekstens form, der adjektivet (*monogenēs*) er etterfulgt av substantivet (*theos*). Det at denne varianten fikk seks stemmer, ser ut til å bekrefte at det ikke kan ha føltes avgjørende å beholde tekstens form i og med man snur rundt på ordenes rekkefølge i oversettelsen.

Begrunnelse for gjengivelsen i NO78/85

I etterkant av landsstyremøtet mars 1983 mottok Bibelselskapet 10. desember 1984 et brev fra en teologisk interessert privatperson som spurte om oversettelsen av denne teksten, og om en begrunnelse for endringen fra NO04/30:

Til slutt gjelder det Johannes 1,18. I den nye oversettelsen har dere skutt inn en relativsetning som ikke finnes i oversettelsen av 1930, slik at skriftstedet lyder: «... den enbårne Sønn, som er Gud ...» Hva er grunnen til at bisetningen har kommet til?⁸⁵⁶

856 BS, o85/6-6-3-6.

Innsenderen skriver også at han «er svært opptatt av treenighetslæren» og spør om «man har hatt treenighetslæren i tankene ved oversettelsen i Hebreerne [1,8–9]». Gunnar Johnstad svarer i en utgående korrespondanse (4.1.1985) at han ikke tror det er «noe bevisst forsøk på å få frem en tanke på treenigheten i Hebr 1,9».⁸⁵⁷ I sin kommentar til Johannesprologen uttrykker han imidlertid en nikensk teologi: «Ordet i Joh kap. 1 er fremstilt slik at det er *av samme vesen som Faderen*»,⁸⁵⁸ her med et direkte sitat fra den norske oversettelsen av den nikenske trosbekjennelsen. Johnstad forteller videre om oversettelsen av Joh 1,18.⁸⁵⁹

I den neste bibelutgaven vil Joh 1,18 lyde slik: «men den enbårne, som er Gud, osv.» Forskjellen til NO –30 skyldes at man leser et annet gresk håndskrift enn det som denne oversettelsen la til grunn, og hvor det står: den enbårne Sønn, mens det i det greske håndskriftet den nye oversettelsen bygger på står, ordrett gjengitt: den enbårne Gud, et uttrykk som altså nå vil bli gjengitt: den enbårne, som er Gud. Sml. den nye svenske NT-oversettelsen: Den ende sonen, själ Gud.⁸⁶⁰

Det er interessant at Johnstad sier at «den enbårne Gud» er en ordrett gjengivelse av uttrykket oversettelsen bygger på. Dette viser at det ikke er en greskspråklig grunn til at man deler opp uttrykket. Så hva er grunnen til at bisetningen har kommet til? Her virker det berettiget å hevde at man er på vei mot en avgjørelse om å forklare og tydeliggjøre det «ordrette» uttrykket, og at det er grunnen til at man omskriver det Johnstad selv anser som tekstens form. Dette ville i seg selv være helt legitimt når NO78/85 i seg selv var, og skulle være, en idiomatisk oversettelse. Etter å ha vist til beslutningen om gjengivelsen «den enbårne, som er Gud», skriver Johnstad «sml. Den nye svenske NT-oversettelsen» (NT 81)⁸⁶¹ – antakelig for å vise at den svenske står nær valget i NO78/85. Det som imidlertid er interessant, er at den svenske oversettelsen teologisk sett ikke står nær Bibelselskapets valg, med sitt noe ukonvensjonelle valg om

857 BS, o85/6-6-3-6.

858 BS, o85/6-6-3-6 (min uth.).

859 BS, o85/6-6-3-6.

860 BS, o85/6-6-3-6 (understrekning i orig.).

861 NT 81, senere inkludert i SO2000.

å gjengi *theos* i vers 18 som «gud», med liten g. Johnstad gjengir her NT 81 feilaktig med «själv Gud», for NT 81 har «själv gud». Dette er interessant med tanke på Johnstads nikenske ansatser, gjengitt ovenfor, ikke minst når innsenderen også spør om det er «riktig å gjengi Joh 1,1 med at Ordet var Gud?». Dersom Johnstad hadde gjengitt NT 81 korrekt med «själv gud», måtte han i det minste ha forklart hvordan dette forholdt seg til oversettelsen av Joh 1,1c og 1,18, som innsenderen spurte om. Etter landsstyrets avgjørelse 9. mars 1983 skulle det ta 17 år før teksten igjen skulle revideres og oversettes i Bibel 2011.

Bibel 2011

Oversettelsen av Johannesevangeliet begynte i 2001, og var dermed en av de første tekstene. Førsteutkastet på bokmål (heretter BM1T) ble en slags videreføring fra NO78/85:⁸⁶²

Joh 1,18 BM1T	Ingen har noen gang sett Gud, men den Enbårne, som er Gud, og som er i sin Fars favn, han har vist oss ham.
Kommentar	¹⁸ men den Enbårne, som er Gud, og som osv eller: men den enbårne Gud, som osv

BM1T viser kun én endring fra NO78/85 i oversettelsen av det aktuelle uttrykket, ved at «enbåren» er gjengitt med stor forbokstav. I kommentaren til førsteutkastet ser man at «den enbårne Gud» er satt frem som alternativ.

Førsteutkastet står relativt nær DO92 («den Enbårne, som selv er Gud») og NAB («the only son, God»), mens andre bibeloversettelser snur om på ordenes rekkefølge slik de står i kildeteksten, for eksempel NIV («God the one and only»), NRSV («God the only Son») og TOB («Dieu Fils unique»). Både NRSV og TOB oversetter til både «Sønn» og «Gud», i motsetning til NASB («the only begotten God»). Amplified oversetter begge tekstvariantene («*the only unique Son, or the only begotten God*»). SO2000, som var en viktig ressurs for sammenligning, har en gjengivelse med andre nyanser («Den ende sonen, själv gud») – altså «gud», ikke

862 Tekstversjonene 1T–4T bokmål Joh 1,18 er hentet fra fysiske utskrifter i BS, 112/1, boks 6.

«Gud» – enn Aasgaards førsteutkast («men den Enbårne, som er Gud»). KJV, NJB, REB, Zürcher, Luther, Elberfelder, Gunnes, BF97 og NB88 oversetter tekstvarianten *ho monogenēs hyios*, og er derfor ikke aktuelle for sammenligning i denne teksten.⁸⁶³

Førsteutkastet på bokmål til Johannes 1–12 skulle diskuteres på tekstmøtet i Paulus-gruppen 14.–16. mars 2002. Nynorskteksten var ikke ferdig på dette tidspunktet, og ble diskutert senere.

Bokmålsutkastet behandles i oversettergruppen

Førsteutkastet på bokmål (BM1T) til Joh 1,18 ble behandlet på tekstmøtene 14.–16. mars 2002, og følgende kommentarer er anført i møtereferatet:⁸⁶⁴

1,18 bm: men den eneste Sønn, som er Gud og som er

bm: vist hvem han er.

Gjort ham kjent for oss.

Forklart hvem han er.

Mg: han har fortolket ham.

Referatet viser at man faktisk går tilbake til NT75s gjengivelse av Joh 1,18. Versjon 2T av bokmålsteksten viser at bokmålsoversetteren innarbeidet disse endringsforslagene i sin nye versjon:

Joh 1,18 BM2T	Ingen har noen gang sett Gud, men den eneste Sønn, som er Gud, og som er i sin Fars favn, han har vist oss hvem han er.
Kommentar	¹⁸ den eneste sønn, eller som før ¹⁸ men den eneste Sønn, som er Gud, og som er i sin Fars favn, eller: men den eneste Gud, som er i sin Fars favn

Gjengivelsen «den eneste Sønn» og alternativet i kommentaren, «den eneste Gud», vitner om at man på tekstmøtet var blitt enige om å gjengi *monogenēs* som «eneste» [Sønn] (jf. også Joh 1,14, som gjengis med «eneste Sønn» i BM2T). Forståelsen om at «sønn» ligger implisitt i *monogenēs*, er

⁸⁶³ Tilsvarende oversetter Douay-Rheims Vulgatas *unigenitus Filius*.

⁸⁶⁴ BS, digitalt arkiv, /NT – REVISJON/Oversettergruppen/Møter og Referat/Referat fra tekstmøter/2002. Understrekingene forekommer i dokumentet slik det er gjengitt.

derimot ikke fulgt opp i alternativet «den eneste Gud». Denne versjonen ble også sendt ut til den kirkelige responsgruppen. Arkivet inneholder kommentarene og/eller utkastene til fem KRG-medlemmer. Ingen av dem har kommentert oppdelingen i Joh 1,18 («den eneste Sønn, som er Gud».⁸⁶⁵ Én uttrykker glede over endringen fra «enbåren» til «eneste», mens en annen uttrykker misnøye over det samme.⁸⁶⁶

Førsteutkastet til nynorsk ble utarbeidet i etterkant av bokmålsutkastet, og i kommentarfeltet er det tydelig at Sagrusten hadde bokmålsutkastet foran seg da han oversatte.⁸⁶⁷ Sagrusten foreslo en innstramming i sitt oversettelsesforslag:⁸⁶⁸

Joh 1,18 NNIT	Ingen har nokon gong sett Gud; men den einborne Gud, som er i sin Fars fang, han har synt oss kven han er.
Kommentar	¹⁸ Alt: den Einaste Alt: (viss vi vil laga eit nytt ord) den Einfødde Alt: som er i Fars fang Tekstkritisk må bm og nyn vera like her. Å skilje ut «som er Gud» i eiga setning og lesa «Son» ut av «einborne», synes eg er for slapt her. «Den einborne Gud» er einaste løysinga. Men merk den vakre REB: God's only Son, he who is nearest to the Father's heart, has made him known.

Sagrustens førsteutkast til nynorsk viser betydelig større avstand til NO78/85 enn hva BM1T viser. Hans oversettelsesforslag samsvarer likevel med forslag som var oppe i diskusjonen om oversettelsen i NO78/85. Sagrusten er også kritisk til oppdelingen av uttrykket, der «som er Gud» skilles ut «i eiga setning», og at man leser ut «Son» ut av «einboren». Disse to elementene synes han er «for slapt her». Det er uklart hva Sagrusten legger i «slapt», men hans kommentar om at «den einborne Gud» er «einaste løysinga», tilsier at han ikke anser den tidligere gjengivelsen som mulig ut fra greskspråklige hensyn, og at den altså ikke kan begrunnes av gresk grammatikk. Det virker derfor naturlig å knytte kommentaren

865 BS, mappe «KRG-tekster I».

866 BS, mappe «KRG-tekster I».

867 Dette betyr altså at saksgangen avviker fra beskrivelsen gitt tidligere (se s. 116), og at nynorskteksten her ikke ble laget uavhengig av bokmålsteksten.

868 Tekstversjonene 1T–4T nynorsk Joh 1,18 er hentet fra fysiske utskrifter i BS,112/2, boks 6.

til mandatet for Bibel 2011, som var å ta tekstene nærmere kildeteksten og unngå den forklarende tendensen fra NO78/85.

«Vil dei ha konkordant, skal dei få det!»

I en kommentar («Respons til omsetjingsgruppa») fra en av Bibelselskapets regionsekretærer til nynorskutkastet knyttet gjengivelsen «den einborne Gud» direkte opp mot oversettelsesprinsippet om konkordans: «... den einborne Gud...» (Vil dei ha konkordant, skal dei få det!). Overraskande at ein har omgått dette før? Klargjerande kor sterk denne teksten er!⁸⁶⁹ Det er nærliggende å tenke seg at vedkommende mente at gjengivelsen, som han mente var konkordant, var oppbyggelig for en kirkelig kristologi. Behandlingen av uttrykket i NO78 og NO78/85 synes imidlertid å indikere at denne gjengivelsen ikke ble lest som å gjøre betydningen særlig tilgjengelig, og at det var behov for å bruke en annen gjengivelse.

Det var først duket for sammenligning av bokmåls- og nynorskteksten under tekstmøtet 5.–7. september 2002, da BM2T og NNiT ble lagt frem. Johnstad var teologisk konsulent for denne oversettergruppen, og sendte ut sin respons til dem i forkant av tekstmøtene. Johnstad hadde ikke gjort noen bemerkninger om det aktuelle uttrykket i sin skriftlige kommentar som ble sendt ut i forkant av tekstmøtet om BM1T, men om nynorskutkastet skriver han at han «støtter det nye utkastet <den einborne Gud>».⁸⁷⁰ Referatet fra tekstmøtet vitner også om at det ble vedtatt å føre dette inn i bokmålsteksten:

- 1,18 bm: men den enbårne Gud,
1. Det skal være *Gud*
 2. Men skal det være *enbårne* eller *eneste*?
 - a. *eneste* er litt for svakt som gjengivelse av gr. Monogenæs
 - b. *einboren* på nn kan gi assosiasjoner i retning fødsel av dyr (dialekt)

OU mex å avgjøre her.⁸⁷¹

869 Fra BS, ringperm «Reviderte tekster Joh».

870 BS, digitalt arkiv, NT – REVISJON/ Oversettergruppen/Konsulentene/Uttalelser/Teol konsulent kommentarer.

871 BS, digitalt arkiv, /NT – REVISJON/Oversettergruppen/Møter og Referat/Referat fra tekstmøter/2002.

Oversettergruppen synes altså samstemte i å sløyfe oppdelingen av uttrykket, slik det forekom i NT75, NO78/85 og BM1T–2T. Vedtaket vitner om at man bestemmer seg for å gjengi det aktuelle uttrykket attributivt, der adjektivet *monogenēs* forstås som attributt til substantivet *theos* («den enbårne Gud»). Gruppen lar imidlertid OU bestemme om *monogenēs* skal gjengis som «enbåren» eller «eneste». Oversettergruppen var derimot mer bestemt på at «det skal være *Gud*», og altså ikke med bisetningen «som er Gud». ⁸⁷² Oversettergruppens forståelse ble innarbeidet i BM3T og NN2T, som ble sendt videre til OU-møtet 30. september–1. oktober 2002. Møteinnkallingen bekrefter at OU forholdt seg til disse versjonene. ⁸⁷³

Teksten endres på OU-møtet

Ifølge OU-referatet ble kun Johannes 1 behandlet på møtet. Det er ikke anført noen tekstlige endringer eller forslag i møterefateret. Men da resten av Johannesevangeliet skulle gjennomgås på OU-møtet 9.–10. desember 2002, var oversettelsen av det aktuelle uttrykket justert tilbake til NO78/85s løsning. Dette kan tyde på at redaksjonskomitéen hadde gjort endringer i det aktuelle uttrykket i etterkant av OUs behandling av Johannes 1 den 30. september–1. oktober 2002. ⁸⁷⁴ På en fysisk utskrift av oversettelsesutkastet som skulle drøftes i OU, står det «til OU des 02». ⁸⁷⁵ Utkastet viser at man har bearbeidet nynorskversjonen til 3aT. ⁸⁷⁶ Endringene fra den tidligere versjonen (2T) er markert med «spor endring»-funksjonen i Word: ⁸⁷⁷

872 Det er finnes riktignok ingen argumentasjon i arkivet der det drøftes eksplisitt om man forstår det som apposisjon eller attributt, selv om det kan ha ligget implisitt i argumentasjonen hos de som ønsket å beholde oppdelingen.

873 Sak OU 26/2002.

874 Dette ble sannsynligvis gjort i et tekstmøte i redaksjonskomitéen 13.11.2002. Det er gjort en bemerkning om Joh 1,18 i referatet, men ingenting om det aktuelle uttrykket.

875 BS, 112/2.

876 (jf. «44JHNN3aT sml. M 2T»).

877 BS, 112/2.

/

44JHNN3aT sml.m 2T ©Det Norske Bibelselskap

44JHNN3aT, 44JHNN3aT, HJS, 19.07.02, HJS, 22.09.02 OU 1-2, Redkom kap.2-5 13.11.02 HCOM, redkom kap 6-7 19.11, red.gruppe kap 2-21 20.11.02Til OU des'02
Førr. uttrykk rakt ikke
OU i gyl gjennom
KONFIDENSIELT

Evangeliet etter Johannes

ved ~~Moses~~; Moses, nåden og sanninga kom ved Jesus Kristus. ¹⁸ Ingen har nokon gong sett Gud; men den ~~einbørne-Gud~~, einbørne, som er Gud, og som er i fanget til Far sin, han har synt oss kven han er.

Det er ikke mulig å dokumentere hva som faktisk kom frem på OU-møtet. Etter flytskjemaet skulle administrasjonen føre inn endringene som ble vedtatt i OU, men disse ble ikke ført i referatet.⁸⁷⁸ Det er signifikant at OU endret uttrykket som både fantes i bokmåls- og nynorskteksten tilbake til løsningen i NO78/85. Tekstmøtet i oversettergruppen hadde slått fast at OU måtte avgjøre om man skulle ha «den eneste Gud» eller «den enbørne Gud». Løsningen fra NO78/85 var ikke satt opp som alternativ. I nynorskversjonen som kom til OU, var det til og med en kritikk av oppdelingen av uttrykket. Oversettergruppen var tilsynelatende samlet om dette, og teologisk hovedkonsulent Gunnar Johnstad hadde støttet «den enbørne Gud». Både Johnstad og Mørk var til stede på OU-møtet. OU hadde selv sagt mandat til å endre teksten, men endringen er like fullt oppsiktsvekkende.

Teksten blir prøvepublisert

Teksten gikk nå fra OU til redkom og deretter til styret for foreløpig godkjenning, og Johannesevangeliet var nå klart for publisering i *NTR*-serien. Johannesevangeliet ble prøvepublisert i 2004, og løsningen til Joh 1,18 ble altså her identisk med NO78/85: «[...] men den enbørne, som er Gud».⁸⁷⁹ Selv om Joh 1,18 hadde tilsvarende løsning som NO78/85, valgte man derimot i prøvepubliseringen i 2004 å opplyse om oversettelsesmuligheten i

⁸⁷⁸ Følgende personer var til stede på dette OU-møtet: Hans Kvalbein, Hallvard Hagelia, Gunnar Johnstad, Solfrid Storøy, Gunnleik Seierstad, Turid Barth Pettersen, Hans-Olav Mørk, Ingvild E Gamble (ref.). BS, digitalt arkiv.

⁸⁷⁹ *NTR* 4.

noten, der det stod «ordrett <den enbårne Gud>». ⁸⁸⁰ Fotnotene til Johannevangeliet for NT05 var utarbeidet av Reidar Aasgaard, og ble lagt frem på OUs møte i juni 2005. ⁸⁸¹ På dette stadiet var fotnoten til Joh 1,18 utformet slik:

1,18 *den enbårne, som er Gud* ordrett «den enbårne Gud» → 1 Joh 4,9. ►
Enbåren. Svært mange yngre håndskrifter har «den enbårne Sønn». *Forklart*
Ordet kan også oversettes «vise» eller «åpenbare».

Fotnoten informerte altså, som i prøvepubliseringen, om at uttrykket ordrett oversatt var «den enbårne Gud». Da fotnoten var gjennomgått i OU, forsvant denne formuleringen, og fotnoten ble slik i NT05: «1,18 *den enbårne, som er Gud*. Yngre håndskrifter har <den enbårne Sønn>». ⁸⁸² Dette ble gjort til tross for at prinsippene for Bibel 2011 hadde lagt opp til et «utvidet noteapparat», der fotnotene blant annet skulle orientere om andre oversettelsesmuligheter. ⁸⁸³ Opplysningen om at «den enbårne Gud» var en ordrett gjengivelse av grunnteksten, kan av OU ha blitt opplevd som selvmotsigende siden Bibelselskapet markedsførte oversettelsen som mer konkordant, og «nærmere grunnteksten» enn NO78. Justeringen av fotnoteapparatet i Bibel 2011 medførte ingen endring.

Verken Paal-Helge Haugen eller Hanne Ørstavik kommenterte oversettelsen av det aktuelle uttrykket da de leste gjennom hele NT frem mot 2005. ⁸⁸⁴

Justeringer av NT05 i Bibel 2011

NT05 ble justert på flere steder i Bibel 2011. I denne arbeidsprosessen ble «enbåren» foreslått endret. I NT05 ble *monogenēs* kun oversatt til «enbåren» i de kristologiske tekstene (Joh 1,14.18; 3,16.18; 1 Joh 4,9), men «eneste» i tekstene der ordet betegnet andre personer enn Jesus (Luk 7,12; 8,42;

880 NTR 4:B22.

881 Aasgaards versjon er markert med «noter NO 2005 Johannes-evangeliet (pr 21.04.2005, Reidar Aa.)». BS, digitalt arkiv, OU – Innkallinger og saksdok/OU-innkallinger fra 2005-2011/2005/Juni 2005/ Joh – FOTN.

882 BS, digitalt arkiv, /OU – Referat/2005/Fotnoter bearbeidet av OU/Joh – FOTN. Gjennomgått i OU.

883 Jf. s. 100.

884 BS, boks 9 og 10.

9,38; Hebr 11,17). Med utgangspunkt i oversettelsen av 1 Joh 4,9 foreslo «NT-gruppen» en endring også for de andre kristologiske tekstene: «Med utgangspunkt i dette stedet spør gruppen om vi skal bruke enbårne her. Se også de andre 4 stedene i NT, i Joh. Bauers leksikon, forklaring nr. 2: The only one of its kind or class. He[r] er det ikke noe graviditet/fødsel som klinger med, slik det gjør i «enbårne».»⁸⁸⁵ Dersom man nå tok hensyn til dette innspillet, ville gjengivelsen av *monogenēs* blitt konsistent i Bibel 2011. Innspillet gikk videre til OU-møtet 14.–15. september 2009, uten at OU tok hensyn til det. Det førte til følgende gjengivelse av Joh 1,18 i Bibel 2011:

	Bibel 2011 bokmål	Bibel 2011 nynorsk
Joh 1,18	Ingen har noen gang sett Gud, men den enbårne, som er Gud, og som er i Fars favn, han har vist oss hvem han er.	Ingen har nokon gong sett Gud, men den einborne, som er Gud, og som er i fanget til Far, han har synt oss kven han er.
Note	2 Mos 33,20; Matt 11,27; Joh 5,37; 6,46; 14,9; 1 Joh 4,12 <i>den enbårne, som er Gud</i> Yngre håndskrifter har «den enbårne Sønn».	2 Mos 33,20; Matt 11,27; Joh 5,37; 6,46; 14,9; 1 Joh 4,12 <i>den einborne, som er Gud</i> Yngre handskrifter har «den einborne Sonen».

Intervjuer

Intervju med Gunnar Johnstad

I intervju med Gunnar Johnstad spurte jeg om begrunnelsen for oversettelsen «den enbårne, som er Gud».⁸⁸⁶ Johnstad var den eneste på OU-møtet som hadde fulgt prosessen i oversettergruppen. Han forteller at denne gjengivelsen («den enbårne, som er Gud») «ikke er noe forsøk på «høykristologi», som dere er på jakt etter».⁸⁸⁷ Det virker naturlig å se på dette som en «forskningseffekt». Johnstad er i forsvarsposisjon og refererer med «dere» til forfatterne av artikkelen «Amplified John?» av Årstein Justnes og undertegnede. Her diskuterte vi denne teksten.⁸⁸⁸ Johnstad fortalte videre at «det var vel norskfilologene som mente at «den enbårne

⁸⁸⁵ BS, digitalt arkiv, Referat fra NT-møte 26.08.09 – Rom ff. docx (1).pdf.

⁸⁸⁶ Telefonintervju 28.3.14.

⁸⁸⁷ Telefonintervju 28.3.14.

⁸⁸⁸ Justnes og Beckmann Klepp, «Amplified John?».

Gud» ble for «hardt». På spørsmål om han kan huske dette (jf. «det var *vel* norskfilologene»), bekrefter Johnstad at han ikke kan huske dette.⁸⁸⁹ Det er uklart hva som ville være så «hardt» med «den enbårne Gud», norsk-språklig sett, når man uten videre kan akseptere «den enbårne Sønn».⁸⁹⁰ Møtereferatet viser for øvrig at norskfilologene (Astri Ramsfjell og Jostein Stokkeland) hadde meldt forfall til det aktuelle OU-møtet, og altså ikke var til stede da endringen ble gjort. Astri Ramsfjell var derimot til stede på møtene 5.–7. september 2002 i oversettergruppen, der de gikk inn for «den enbårne/eneste Gud», som nevnt tidligere. Det virker derfor ikke sannsynlig at det var norskfilologene som gikk mot den aktuelle gjengivelsen. Teologisk sett er det mer forståelig at en gjengivelse som «den enbårne Gud» kan oppleves som «hardt» innenfor konteksten av Joh 1,18, og mindre forståelig enn «den enbårne, som er Gud». Dette virker som en sannsynlig forklaring på hvorfor man ikke oversatte teksten slik i NO78/85, som nevnt tidligere.

Johnstad mener at det ikke er noen teologisk forskjell på de to gjengivelsene, men åpner for at det kan diskuteres.⁸⁹¹ Antakelig vil det bli en større forskjell dersom man velger å gjengi *monogenēs* med «eneste» eller «eneste unike», og hvis man gjengir *theos* med «gud», slik som SO2000. Det er ikke mulig å dokumentere at dette ble diskutert i prosessen. De innholdsmessige forskjellene mellom de ulike gjengivelsene diskuteres utførlig senere (side 331).

Johnstad hevder videre at man ikke kan bruke argumentet om konkordans hvis mottakerspråket hadde en sakssvarende ekvivalent, som her er apposisjon.⁸⁹² I intervjuet forsvarer Johnstad altså den endelige løsningen og at *theos* dermed er apposisjon til *monogenēs*, til tross for at han støttet den attributive løsningen «den enbårne Gud» i oversettelsesprosessen,

889 Telefonintervju 28.3.14.

890 Johnstad argumenterte også for at oppdelingen av uttrykket i NT75/NO78 skyldtes at man hadde forholdt seg til en ny tekstvariant i forhold til NO04/30. Telefonintervju 28.3.14.

891 Telefonintervju 28.3.14.

892 Telefonintervju 28.3.14. På norsk er «som er Gud» relativsetning, og ikke apposisjon. Dersom oversettelsen hadde hatt «den enbårne, Gud», kunne man derimot sagt at «Gud» står som apposisjon til «den enbårne». Det betyr at oversettelsen «som er» er et tydeliggjørende innskudd ift. en apposisjonell gjengivelse på norsk. Den norske gjengivelsen «den enbårne, som er Gud» blir dermed ikke en «sakssvarende ekvivalent» til bruken av apposisjon på gresk, dersom man forstod *theos* som apposisjon til *monogenēs*.

samtidig som han også tidligere hadde omtalt «ordrett gjengitt» (etter den greske teksten) i begrunnelsen for valget i revisjonen i 1985 (s. 308). Johnstads svar kan tolkes som en form for forsvar i lojalitet mot det valget som ble gjort. Samtidig må det åpnes for at han anså en apposisjonell lesning som en legitim løsning under prosessen med Bibel 2011, og at han dermed leste teksten annerledes enn i 1985.

I intervjuer med primæroversetterne til Johannesevangeliet fremkommer det at begge stiller seg kritiske til reverseringen av Joh 1,18 i OU.

Intervju med Reidar Aasgaard

Reidar Aasgaard, primæroversetter til bokmål, omtaler gjengivelsen «den enbårne Gud» som en «ordrett» gjengivelse.⁸⁹³ På spørsmål om hva han synes om den oppdelingen (= i NO78/85) som var utgangspunktet for deres arbeid, svarer han: «Jeg er nok ikke så veldig fornøyd med den. Jeg tror en skulle ha valgt det dristigere alternativet, altså «den enbårne Gud», og heller hatt noe annet i noteapparatet.» Aasgaard gir følgende beskrivelse av tillegget «som er Gud»: «Det er en måte å forsøke å forklare uttrykket på. Det kan oppfattes som en avsvemming av det som ordrett står i den greske teksten.» Samtalen videre gikk inn på gjengivelsen av *monogenēs*, om det skulle hete «eneste/unike» eller «enbåren». Aasgaard forteller at det i oversettelsesprosessen var teologiske diskusjoner om dette spørsmålet, og kaller oversettelsen av *monogenēs* til «enbåren» for en «særoversettelse». Aasgaard kommenterer videre:

Man kan nok si at valget av «enbåren» er problematisk, og at det er et spenningsfylt valg. For utgangspunktet for oversettelsesarbeidet vårt var jo at vi ikke skulle ta hensyn til kirkelige behov og ønsker; vi skulle ta historisk-eksegetiske hensyn, og så var det opp til de enkelte kirker og trossamfunn hvordan de ville bruke teksten og hva de ville ta inn i sine liturgier eller bekjennelsesformularer.⁸⁹⁴

Aasgaard utdyper videre om prinsippet historisk-eksegetisk oversettelsesarbeid, og forteller at de «var bevisste på ikke å la oss styre av en

⁸⁹³ Telefonintervju 25.3.14. Alle sitatene nedenfor er hentet fra dette intervjuet.

⁸⁹⁴ Telefonintervju 25.3.14.

form for kirkelig tradisjon eller dogmedannelse, dogmehistorie, eller noe slikt». På spørsmål om han mener dette er fulgt opp, når han ser på det ferdige resultatet, svarer han:

Jeg kunne både ha tenkt meg å utelate «som er», og jeg kunne tenkt meg å ha «eneste» i stedet for «enbårne». For «enbårne» er problematisk av flere grunner, fordi det er mer tolkende, det vil si mindre åpent, og også språklig arkaisk på norsk på en måte som *monogenēs* nok ikke var på Johannesevangeliets tid. Så ideelt sett kunne jeg tenkt meg «eneste» og også å sløyfe «som er» – men samtidig er jeg faktisk usikker på om jeg kunne tenkt meg dette kombinert, det vil si som «den eneste Gud».⁸⁹⁵

Usikkerheten med å bruke «eneste» i kombinasjon med «Gud» («eneste Gud») var også en av grunnene til at man delte uttrykket opp i NT75, ifølge Sandvik.

Hans Johan Sagrusten

I samtale med Hans Johan Sagrusten, primærversetter av Johannesevangeliet til nynorsk, snakker vi om 2.-versjonen (BM2T) av bokmålsteksten til Joh 1,18 («men den eneste Sønn, som er Gud»), som han åpenbart ikke var fornøyd med. På spørsmålet «men «den eneste Sønn, som er Gud» [BM2T] ville du ikke ha?» svarte han: «Altså mitt førsteval i Joh 1,18 ville ha vore å leggja seg så tett på gresken som mogleg, med dei tidligste tekstane, «den einborne Gud»»⁸⁹⁶ Sagrusten kaller løsningen i BM2T for «maksimumsvarianten», og sier: «Løysinga med «den eneste Sønn, som er Gud» blir jo eit forsøk på å få med begge dei tekstkritiske variantane og skrive noko som ikkje står i nokon av grunntekstane.» Sagrusten bekrefter vidare det han skrev i arbeidsprosessen, om at «[d]en einborne Gud» er einaste løysinga», og mener også at dette er i tråd med prinsippet om konkordans, og forteller at «det er ingen grunn til å setje inn ei relativsetning der». Sagrusten mener det ikke er nødvendig med bestemt artikkel (*ho monogenēs theos*) for å oversette uttrykket i bestemt

⁸⁹⁵ Telefonintervju 25.3.14.

⁸⁹⁶ Telefonintervju 3.4.14. Alle sitatene nedenfor er gjengitt fra dette intervjuet.

form («den enbårne Gud»). Dermed anser han altså de to tekstvariantene *monogenēs theos* og *ho monogenēs theos* som likeverdige, og mener at den samme (attributive) forståelsen ligger til grunn for begge variantene. På spørsmålet om han synes oppdelingen («den enbårne, som er Gud») blir forklarende, svarer han: «Ja. Grunnen til at ein gjer det er vel at ein vil hjelpe lesinga på norsk lite grann.» Dette kan man knytte til den hjemliggjørende oversettelsesstrategien. Det som kan oppleves som noe underlig i kildeteksten, blir møtt med en strategi som ikke ivaretar det fremmede, og i stedet forklarer uttrykket med det som er kjent i mottakerkulturen, og her: i den kirkelige kristologien, nemlig at Jesus [den enbårne] er Gud.

Sagrusten har ingen forklaring på hvorfor OU reverserte bokmåls- og nynorskteksten, men kaller løsningen, og dermed beslutningen, for «feig»: «Nei, eg veit ikkje kvifor ein gjorde det. Dette er jo nå over 10 år sia. Eg kan ikkje hugse det. Men når eg har vendt tilbake til Joh 1,18, har eg jo tenkt at eg synes løysinga som står der, er litt feig.» Det underliggende i karakteristikken er at den endelige løsningen ikke var slik arbeidet skulle foregå, og i strid med den retningen Bibelselskapet ønsket å gå, ved å oversette nærmere kildeteksten. Sagrusten sier til slutt: «Dersom eg skal setje opp ei liste med ti plassar i Det nye testamente kor eg gjerne hadde sett att førsteutkastet mitt, og kor eg hadde fått viljen min, så ville nok Joh 1,18 ha komme på den lista, trur eg. Eg synes det ville vore fint å få ei litt strammare attgiving.»

Oppsummerende har de muntlige kildene gitt informasjon som ikke var eksplisitt i arkivmaterialet. Verken Aasgaard eller Sagrusten oppgir informasjon om at det noen gang ble diskutert om *theos* kunne forstås som en apposisjon til *monogenēs*.

Språklig og eksegetisk drøfting

Tabellen nedenfor viser hvordan de ni forekomstene av *monogenēs* i Det nye testamente er gjengitt i Bibelselskapets oversettelser 1959–2011.

Tekst	Gresk uttrykk	NT75 BM	NO78 BM	Bibel 2011 BM
Luk 7,12	<i>monogenēs huios</i>	<u>eneste</u> sønn	<u>eneste</u> sønn	<u>eneste</u> sønn
Luk 8,42	<i>thygatēr monogenēs</i>	<u>eneste</u> datter	<u>eneste</u> datter	<u>eneste</u> datter

Tekst	Gresk uttrykk	NT75 BM	NO78 BM	Bibel 2011 BM
Luk 9,38	<i>hoti monogenēs moi estin</i>	min <u>eneste sønn</u>	min <u>eneste sønn</u>	<u>det eneste barnet</u>
Joh 1,14	<i>doxan hōs monogenous para patros</i>	<u>den eneste Sønn</u>	den <u>enbårne Sønn</u>	<u>den enbårne Sønn</u>
Joh 1,18	<i>monogenēs theos</i>	<u>den eneste Sønn</u> , som er Gud	Den <u>enbårne Sønn</u> , som er Gud [NO78/85: den enbårne, som er Gud]	den enbårne, som er Gud,
Joh 3,16	<i>houtōs gar ēgapēsen ho theos ton kosmon, hōste ton huion ton monogenē edōken</i>	sin sønn, <u>den eneste</u>	Sin Sønn, <u>den enbårne</u>	sin Sønn, <u>den enbårne</u>
Joh 3,18	<i>ho de mē pisteuōn ēdē kekritai, hoti mē pepisteuken eis to onoma tou monogenous huiou tou theou.</i>	Den som ikke tror, er allerede dømt, fordi han ikke har trodd på Guds <u>eneste</u> Sønns navn	Den som ikke tror, er allerede dømt, fordi han ikke har trodd på Guds <u>enbårne</u> Sønns navn	Den som ikke tror, er allerede dømt fordi han ikke har trodd på Guds <u>enbårne</u> Sønns navn
Hebr 11,17	<i>Pistei prosenēnochen Abraam ton Isaak peirazomenos kai ton monogenē prosepheren,</i>	I tro bar Abraham fram Isak som offer den gang han ble satt på prøve. <u>Sin eneste sønn</u> var han villig til å ofre	I tro bar Abraham fram Isak som offer den gang han ble satt på prøve. <u>Sin eneste sønn</u> var han villig til å ofre	I tro bar Abraham fram Isak som offer da han ble satt på prøve. <u>Sin eneste sønn</u> var han villig til å ofre
1 Joh 4,9	<i>ton huion autou ton monogenē apestalken ho theos eis ton kosmon hina zēsōmen di' autou</i>	Og Guds kjærlighet ble åpenbart blant oss da han sendte sin <u>eneste</u> Sønn til verden for at vi skulle ha liv ved ham	Og Guds kjærlighet ble åpenbart blant oss da han sendte sin <u>enbårne</u> Sønn til verden for at vi skulle ha liv ved ham	Og ved dette ble Guds kjærlighet åpenbart blant oss, at Gud sendte sin <u>enbårne</u> Sønn til verden for at vi skulle leve ved ham.

I NT75 oversettes *monogenēs* til «eneste» i alle tekstene, men her er det også en tendens til å lese inn «sønn»/»Sønn» der hvor *hyios* ikke står i teksten (Luk 9,38; Joh 1,14.18; Hebr 11,17). Denne tendensen fortsettes i NO78/85 og Bibel 2011. Fra og med NO78 oversettes *monogenēs* til «enbårne» utelukkende i tekstene som handler om Jesus. Den samme tendensen finner man i Bibel 2011.

Retningslinjene til Bibel 2011 la vekt på intertekstualitet, og at oversettelsen skulle beholde indrebibelske forbindelseslinjer. I Hebr 11,17–19 er det en åpenbar kristologisk kobling ved at Abraham var villig til å ofre sin eneste (*ton monogenē*), Isak. Den intertekstuelle forbindelsen forsvinner derimot i oversettelsen når *monogenēs* oversettes annerledes i tekstene om Jesus. Oversettelsesvalgene i Bibel 2011 tilslører her den intertekstuelle forbindelsen som er ivaretatt i NT75.

For å avgjøre hvorvidt oversettelsesalternativene tydeliggjør en kirkelig kristologi sammenlignet med kildeteksten, vil jeg nå drøfte (1) gjengivelsen av *monogenēs* og (2) og deretter gjengivelsen av *monogenēs theos*.

(1) *Monogenēs*

Vi har allerede sett hvordan NO78(/85) og Bibel 2011 særbehandler de kristologiske tilfellene, og gjengir ordet annerledes (som «eneste») når det brukes om andre aktører enn Jesus.

I diskusjonen mellom Aalen og Sandvik i NO78 ble ordets virkningshistorie brakt på bane. Her ble det påpekt at den nikenske trosbekjennelsen la en bestemt forståelse av ordet til grunn. La meg utdype dette litt. I løpet av den arianske strid ble en bestemt forståelse av *monogenēs* fremmet av anti-arianske teologer.⁸⁹⁷ Arius brukte ordet i betydningen «alene», og ikke på en måte som knyttet det til fødsel.⁸⁹⁸ Arius' motpart, biskop Alexander, knyttet derimot ordet sammen med «føde» (*gennaō*). At Sønnen var født *monogenēs*, betydde at han er avledet («utgått») av Faderens natur.⁸⁹⁹ Dette er også forståelsen den nikenske trosbekjennelsen legger til grunn for ordet. Reaksjonen på dette ble at Arius unngikk ordet fullstendig. Som Skarsaune påpeker, var det en helt naturlig følge og ettervirkning av forståelsen som ble kanonisert i og med den nikenske trosbekjennelsen.⁹⁰⁰ Denne bestemte forståelsen av *monogenēs* fikk ikke bare konsekvenser for Arius' bruk, men er også reflektert i endringene av de tidligere bekjennelsene. Det kom også frem i diskusjonen mellom

897 Bl.a. av biskop Alexander. Se f.eks. i Oskar Skarsaune, «A Neglected Detail in the Creed of Nicaea (325)», *Vigiliae Christianae* 41, nr. 1 (1987): 44–45.

898 Ibid., 41.

899 Ibid., 44.

900 Ibid., 45.

Aalen og Sandvik, der de påpekte at de tidlige latinske bekjennelsestekstene brukte *unicus* («unik», «eneste») som oversettelse for *monogenēs*. Både Aalen og Sandvik erkjenner at den senere bekjennelsesvarianten *unigenitus* («eneste fødte») var foranlediget av den arianske strid, og at dette reflekterte forståelsen som kommer til uttrykk i den nikenske trosbekjennelsen. Den gradvise endringen er i og for seg riktig, men det som ikke kommer frem i debatten mellom dem, er at *unicus* fortsatte å dominere i versjonene av den apostoliske trosbekjennelsen. *Unigenitus* er faktisk bare å finne hos Augustin (ca. 400 e.Kr.), selv om han først skrev *unicus*, og ellers bare i *Sacramentarium Gallicanum* (ca. 650 e.Kr.), som inneholder deler av liturgien i den romerske messen.⁹⁰¹ Den endelige vestlige bekjennelsesteksten til den apostoliske trosbekjennelsen (750 e.Kr.) har også *unicus*, og ikke *unigenitus*.⁹⁰²

I overgangen fra *Vetus Latina* til *Vulgata* skjedde det markante endringer i oversettelsen av *monogenēs*, der Hieronymus reviderte *unicus* til *unigenitus* i Joh 1,14.18; 3,16.19; Hebr 11,17 og 1 Joh 4,9, men ikke i de resterende tre tilfellene hos Lukas. Dette betyr at den nikenske forståelsen av *monogenēs* er reflektert i *Vulgatas* oversettelse.⁹⁰³ *I manuskriptene av Vetus Latina som stammer for Vulgata var ordet gjennomgående oversatt med unicus.*

De greske ordbøkene behandler *monogenēs* noe forskjellig. Liddell-Scott angir betydningen som «the only member of a kin or kind: hence, generally, only, single», uten å nevne fødselsbetydningen. Louw-Nida og *BDAG* forholder seg også utelukkende til en tilsvarende forståelse.⁹⁰⁴ Denne

901 Dale Moody, «God's Only Son: The Translation of John 3:16 in the Revised Standard Version», *JBL* 72, nr. 4 (1953): 215. Også påpekt i John McHugh, «Von Sinn der Monogenēs in Joh 1,14-18», i s. 339–43 i Margot Schmidt & Fernando Domínguez Reboiras (red.), overs. Alfons Weiser, *Von der Suche nach Gott: Helmut Riedlinger zum 75 Geburtstag*, *Mystik in Geschichte und Gegenwart: Christliche Mystik 15* (Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, 1998), 339–49, 345.

902 Moody, «God's Only Son», 215.

903 *Ibid.*: «Now Jerome too was an advocate of the Nicene creed, and it seems clear that his orthodox zeal tempted him to read his creed which required two words (*gennēthenta monogenē*) into the one word (*monogenēs*) found in John 1 14, 18; 3 16, 18; I John 4 9; Heb 11 17.» Moody antyder at dette kan ha kommet av at Hieronymus var under sterk påvirkning av Gregor av Nazianzus, som var en ivrig forsvarer av den nikenske trosbekjennelsen (*ibid.*).

904 J. P. Louw og Eugene A. Nida, *Greek-English Lexicon of the New Testament: Based on Semantic Domains*, bd. 1, *Introduction & Domains*, 2. utg. (London: United Bible Societies, 1989), 591. Bauer oppgir derimot betydningen «einzigerzeugte» (eneste-avlede/eneste-frembrakte) «im joh. Sprachgebr. v. Jesus». Bauer, *Griechisch-Deutsches Wörterbuch*, 1043.

betydningen har også betydelig støtte i kommentarlitteraturen.⁹⁰⁵ Dette har en klar sammenheng med at denne betydningen er belagt i LXX, mellomtestamentlig litteratur og ellers i NT. Samtidig er ordet belagt utelukkende i denne betydningen i utenombibelsk materiale (se f.eks. Liddell-Scott), men også i papyri og andre ikke-litterære kilder.⁹⁰⁶ Det er også viktig å huske at *-genēs* er knyttet til *genos* («slekt», «art», «sort», «slag») og er avledet av *ginomai* (klassisk gresk: *gignomai*) og ikke *gennaō* («føde»); partisippet «født» heter *gennētos*. *Monogenēs* («eneste av sitt slag», «unik», «eneste») er derfor noe annet enn *monogennētos* («eneste fødte»)⁹⁰⁷ Likevel finnes det enkelte kommentatorer som argumenterer for betydningen «eneste fødte», men utelukkende i de kristologiske tekstene der ordet er brukt. Her tolker man tilfellene i lys av enkelttilfeller der ordet står i forbindelse med fødsel (jf. Aalens tidligere argument s. 301–2), og ellers i lys

905 Westcott, *The Gospel according to St. John*, 12; Schlatter, *Das Evangelium nach Johannes*, 10–11, 14; Brown, *The Gospel according to John I–VII*, 13; Morris, *The Gospel according to John*, 105; Haenchen, *Das Johannesevangelium*, 112, 130; Bruce, *The Gospel of John*, 41; Carson, *The Gospel according to John*, 128; Beasley-Murray, *John*, 14; Keener, *The Gospel of John*, 1:412–16; Kruse, *John*, 71–72; Andreas J. Köstenberger, *John*, Baker exegetical commentary on the New Testament (Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2004), 40–43; Michaels, *The Gospel of John*, 80–81; Bruner, *The Gospel of John*, 34. Barrett, *The Gospel according to St. John*, 166: «Moreover, though *monogenēs* means in itself «only of its kind», when used in relation to the *father* it can hardly mean anything other than only(-begotten) (cf. Dodd, *Interpretation*, 305).» «Begotten» står her i parentes, noe som gjør det vanskelig å vite hvilken betydning Barrett egentlig foreslår. Siden han jamfører med Dodds kommentar, er det naturlig å se hvordan Dodd behandler dette. Dodd foreslår betydningen «eneste», «unik»: «[O]ne who is *monogenēs* relatively to a *patēr* can be no other than the only *son*, although *monogenēs* (from *monos* and *genos*) does not (at this period at any rate) mean «only-begotten» (*monogennētos*), but «alone of its kind», «unique.»» Dodd, *The Interpretation of the Fourth Gospel*, 305. Schnackenburg er noe nølende i sin konklusjon, men hevder at Johannes bygger på den hebraiske bruken av ordet, og han hevder at «the notion of origin [...] cannot certainly be confirmed». Rudolf Schnackenburg, *The Gospel according to St. John*, bd. 1, *Introduction and Commentary on Chapters 1–4* (Tunbridge Wells: Burns & Oates, 1968), 271–72. Wikenhauser oversetter med «eingeboren» i Joh 1,14.18. I kommentaren kommer det imidlertid frem at dette er en meningsoversettelse av den «ordrette» betydningen: «Das prädicat «eingeboren» (wörtlich «einzigstammend», in freier Verwendung: einzig, einzigartig, ohnegleichen wird im NT nur bei Johannes Jesus beigelegt (1,14.18; 3,16.19; 1 Joh 4,9)». Wikenhauser, *Das Evangelium nach Johannes*, 48. Foruten kommentarlitteraturen, se Richard N. Longenecker, «The One and Only Son», i *The NIV: The Making of a Contemporary Translation*, red. Kenneth L. Barker (Grand Rapids, MI: Zondervan, 1986), 119–26.

906 James H. Moulton og George Milligan, *The Vocabulary of the Greek Testament: Illustrated from the Papyri and Other Non-Literary Sources* (London: Hodder & Stoughton, 1930), 416–17.

907 Problemet med *monogennētos* er imidlertid at formen ikke ser ut til å være belagt i antikke, greske kilder. Derfor kan man heller ikke argumentere med at Johannes hadde brukt denne formen dersom han hadde ment «eneste fødte».

av generelle religionshistoriske paralleller,⁹⁰⁸ eller tolker ordet i lys av Joh 1,13, der de Jesus-troende omtales som «født (*gennaō*) av Gud».⁹⁰⁹ Andre

908 Bauer ser særlig ut til å betone de religionshistoriske parallellene der ordet er brukt som et attributt om flere gudeskikkelser, men knytter også an til det ovennevnte tilfellet fra Justin, samt *Mart. Pol. (Polykarps martyrium)* 20,2 og *Diogn. (Diognetusbrevet)* 10,2. Bauer oversetter ordet med «ein Einzigerzeugter» i Joh 1,14.18. I kommentaren ser han imidlertid ikke ut til å lande på noen konklusjon. Til tross for oversettelsesvalget og de nevnte argumentene ovenfor knytter han ordet samtidig opp til betydningen «eneste»: «*monogenēs* heißt das einzige Kind Jud 11 Tob 3¹⁵ 8¹⁷ Lc 7¹² 8⁴² 9³³ Hebr 11¹⁷. Diese Bedeutung ist gewiß auch für Jo sehr wichtig». Bauer, *Das Johannesevangelium*, 24. Av parallellene Bauer siterer, er det kun i Justins *Dial. (Dialogen med Tryfon)* 105 at *monogenēs* brukes i forbindelse med fødsel. Det er lite som tilsier at tilfellet i *Mart. Pol.* 20,2 har noe med fødsel å gjøre. Betegnelsen kommer som et innskudd midt i en doksologi til Gud: «Ham som er i stand til å føre oss alle ved sin nåde og gave til sitt evige rike ved sitt *monogenēs* barn/sønn, Jesus Kristus, ...» (*dia tou paidos autou tou monogenous*), etter tekstutgaven Paul Hartog, *Polycarp's Epistle to the Philippians and the Martyrdom of Polycarp: Introduction, Text, and Commentary* (Oxford: Oxford University Press, 2013), 266. Hartog oversetter til «the only begotten Jesus Christ», men bemerker indirekte at han har fulgt den «tradisjonelle» oversettelsen av ordet: «Jesus Christ is also described as *monogenēs*, traditionally translated as «only begotten», although various scholars prefer «only» or «unique»» (s. 327). I Loeb's utgave er dette imidlertid oversatt til «the unique one», Bart D. Ehrman, red. og overs., *The Apostolic Fathers*, bd. 1, *I Clement. II Clement. Ignatius. Polycarp. Didache*, The Loeb Classical Library 24 (Cambridge: Harvard University Press, 2003), 395. Tilfellet fra *Diogn.* 10,2 forekommer også i teosentrisk avsnitt: «til hvem [menneskene] han [Gud] sendte *sin monogenēs sønn* (*ton hyion autou ton monogenē*).» Heller ikke her er det noen indikasjon på at *monogenēs* har noe med fødsel å gjøre. I *Dial.* 105, derimot, er ordet knyttet opp til fødsel, men det er likevel ikke ensbetydende med at ordet betyr «eneste fødte». Tvert imot synes betydningen «eneste», «unik», «eneste av sitt slag» å passe svært godt til hvordan ordet fungerer i Justins bruk. *Dial.* 105: «For at han var alltings Faders *monogenēs*, født av ham på en særegen måte som ord og kraft» (egen oversettelse; *Monogenēs gar hoti ēn tō patri tōn holōn houtos, idiōs ex autou logos kai dynamis gegenēmenos*). I dette verset står *idiōs* til *gegenēmenos*, som for Justin betegner hans unike opphav. Både *monogenēs* og *idiōs* ser ut til å underbygge dette, men det er først og fremst *gegenēmenos* som ekpliserer fødselsmetaforikken. Tilsvarende ser man i *1 Apol.* 22 og 23, der *idiōs* knyttes sammen med *gennaō*. Tifellet i *1 Apol.* 23 er særlig interessant (*kai Iēsous Xristos monos idiōs hyios tō theō gegenētai*), fordi *monos* ser ut til å ha tilsvarende funksjon som *monogenēs* i *Dial.* 105. I begge disse tekstene ser disse ordene (*monos* og *monogenēs*) ut til å betegne Jesu unikhhet, men det er like fullt ordet *gennaō* som retter dette eksplisitt inn mot fødsel. I Aalens nevnte oversettelse av *Dial.* 105 (s. 301–2) får man imidlertid inntrykk av at fødselterminologien er en klagjøring av hva *monogenēs* faktisk betyr (jf. «*Monogenēs* betyr nemlig at denne (Kristus) tilhørte altets Fader, vesenmessig (el. eksklusivt, *idiās*) født ut av ham som ord og kraft, siden blitt menneske ved jomfru Maria [...]»).

909 Lindars støtter seg til dette, men det avgjørende for ham er at *monogenēs* i Joh 1,14 brukes i relasjon til «the Father», og at det gjør betydningen «only-begotten» nærliggende. Det er ikke helt lett å se hvor fødselsaspektet kommer inn i ordet, annet enn i Joh 1,13. Lindars mener den gammeltestamentlige bakgrunnen favoriserer «one only-begotten», men parallellene ser ikke ut til å ha noe eksplisitt å gjøre med fødsel: «the former meaning [one only-begotten] is suggested by the context (cf. verse 13), and by the OT background, as the corresponding Hebrew word often means «a beloved son.» Lindars, *The Gospel of John*, 96.

igjen har en manglende presisjon og bruker termene («eneste» og «enbåren») om hverandre,⁹¹⁰ eller antar den sistnevnte betydningen uten å argumentere for det.⁹¹¹

A Translator's Handbook on the Gospel of John, som stod på listen over hjelpemidler under arbeidet med NT i Bibel 2011, understøtter tendensen i forskningen, der «eneste», «unik», «eneste av sitt slag» gis forrang fremfor «enbåren». Forfatterne er her helt eksplisitte på at de anser «enbåren» som et resultat av bestemte lesninger i den senere virkningshistorien.⁹¹²

Foruten dette er «enbåren» et arkaisk ord på norsk som svært få vil forstå betydningen av. Dette påpekte Sandvik allerede i 1976 (s. 299), og ordet har ikke blitt noe mer moderne frem mot 2011. Målet med Bibel 2011 var ikke bare at den skulle være nærmere grunnteksten, men også nærmere moderne norsk språkføring.

Alt i alt gir forskningssituasjonen en tydelig forrang til betydningen «eneste», «unik», «eneste av sitt slag».

Med dette i mente vil jeg nå vurdere sammensetningen *monogenēs theos*.

(2) *monogenēs theos*

I gjengivelsene til NO78 og Bibel 2011 deler man opp uttrykket *monogenēs theos*, ved at *monogenēs* gjengis i substantivert form «den enbårne», samtidig som *theos* skiller ut i en egen bisetning, «som er Gud». Selv om det aldri kan dokumenteres at det var en grammatikalsk årsak til at man delte opp uttrykket i disse oversettelsene, vil jeg likevel her vurdere om denne

910 Strathmann oversetter begge tilfellene i Joh 1,14.18 med «der einzige Sohn», men setter «einziggeborene» i parentes i vers 18. I kommentardelen veksler han også mellom begge termene uten å drøfte dem opp mot hverandre. Strathmann, *Das Evangelium nach Johannes*, 27, 38.

911 Sanders antar betydningen uten å argumentere for det. Sanders, *A Commentary on the Gospel according to St John*, 82. Tilsvarende også hos Ridderbos, som først hevder at han ikke vil forfølge dette spørsmålet, men deretter antyder «only begotten» pga. 1 Joh 5,18 og bakgrunnen i Joh 1,1ff. Ridderbos, *The Gospel according to John*, 53. Bultmann ser aldri ut til å falle ned på en konklusjon. Bultmann, *Das Evangelium des Johannes*, 47–49.

912 Newman og Nida, *A Translator's Handbook on the Gospel of John*, 24: «Only Son is the rendering of all modern translations. There is no doubt regarding the meaning of the Greek word used here (*monogenēs*); it means «only» and not «only begotten.» The meaning «only begotten,» which appears in the Vulgate, has influenced KJV and many other early translations. This same Greek word is used elsewhere in the New Testament in Luke 7.12; 8.42; 9.38; and Hebrews 11.17» (understrekning i orig.).

gjengivelsen kan rettferdiggjøres ut fra gresk syntaks. Det grammatikaliske spørsmålet blir da hvorvidt *theos* står som apposisjon til *monogenēs*. Dette vil kun gjelde for varianten *monogenēs theos*, og ikke for de andre variantene (*ho monogenēs theos* + *ho monogenēs hyios*), ettersom det der, på grunn av den bestemte artikkelen, er helt entydig at *monogenēs* står som adjektivisk attributt til substantivet.⁹¹³ Korrekturen og innsettelsen av den bestemte artikkelen i Sinaiticus Joh 1,18 gjør derfor tilfellet entydig (fra *monogenēs theos* til *ho monogenēs theos*), om det ikke altså var tydelig nok fra før.

Lik alle adjektiver kan også *monogenēs* brukes substantivisk (jf. Joh 1,14). Problemet er imidlertid at det aldri er brukt på en tilsvarende måte som i Joh 1,18 når det er direkte etterfulgt av et substantiv som samsvarer i kjønn, tall og kasus.⁹¹⁴ Foruten Joh 1,18 forekommer det 417 andre tilfeller i Det nye testamente der et adjektiv (uten bestemt artikkel) er plassert direkte foran et substantiv som samsvarer i kjønn, tall og kasus.⁹¹⁵ Adjektivet fungerer aldri substantivisk i disse tilfellene, og det påfølgende substantivet står da heller aldri som apposisjon. Adjektivet står alltid som attributt til substantivet. I NT er det kun i Joh 1,18 at Bibel 2011 substantiverer adjektivet og atskiller substantivet i en egen bisetning. I LXX finnes det 1377 tilfeller der et adjektiv (uten bestemt artikkel) er plassert direkte foran et substantiv som samsvarer i kjønn, tall og kasus.⁹¹⁶ Dette viser to ting: (1) hvor vanlig det er at et adjektiv har en attributiv funksjon, til tross for at det ikke har bestemt artikkel. (2) Mangelen på apposisjoner i disse til sammen 1795 tilfellene illustrerer samtidig at apposisjon uttrykkes på andre måter i gresk. Disse parallellene tilsier at *monogenēs* også i Joh 1,18 står som attributt til *theos*. Likevel er det en hypotetisk mulighet for at det *kan* være apposisjon, men det virker usannsynlig i og med at det ikke er mulig å oppdrive noen paralleller. Det er også andre momenter som styrker en attributiv forståelse: (1) I tre andre tilfeller i johanneisk litteratur står *monogenēs* som attributt for et annet substantiv

913 Jf. f.eks. Blass og Debrunner, *Greek Grammar*, 141; Leivestad og Sandvei, *Nytestamentlig gresk grammatikk*, 156–57.

914 Jf. også Bart D. Ehrman, *The Orthodox Corruption of Scripture: The Effect of Early Christological Controversies on the Text of the New Testament*, 2. utg. (Oxford: Oxford University Press, 2011), 95.

915 Tallet er basert på et søk i NA²⁷.

916 Tallet er basert på et søk i LXX (Ralphs utgave).

(Joh 3,16.18; 1 Joh 4,9). (2) Ingen av tekstvariantene til *monogenēs theos* (*ho monogenēs theos* og *ho monogenēs hyios*) legger en apposisjonell forståelse til grunn. *Monogenēs* forstås konsekvent som et attributt i alle tekstvariantene i tekstgrunnet til Bibelselskapets oversettelser i denne perioden (NA²⁵⁻²⁷).⁹¹⁷ Og samtidig: Hvis man forutsetter *monogenēs theos* som den opprinnelige teksten, slik mange forskere gjør, kan en apposisjonell lesning umulig forklare oppkomsten av de andre variantene (som utvetydig legger en attributiv forståelse til grunn).⁹¹⁸ (3) Uttrykksmåten «Ingen har noen gang sett Gud, men den enbårne, som er Gud [...], har vist oss hvem han er» fremstår som ulogisk. Det skapes et paradoks som strengt tatt ikke finnes i den greske teksten; Gud blir den som viser oss Gud (som ingen har sett).⁹¹⁹ (4) Det aktuelle uttrykket kan uproblematisk forstås som attributivt også uten bestemt artikkel.⁹²⁰

Den attributive forståelsen av uttrykket har støtte hos kommentatorer, som blant annet oversetter uttrykket til «only begotten God», «only God», «unique God», «God the one and only».⁹²¹ Det finnes også flere kommentatorer som legger en attributiv forståelse til grunn, samtidig som de leser inn «sønn» i *monogenēs*.⁹²² Dette fører til at de etterstiller attributtet («God [,] the only Son») ettersom det da blir vanskelig å si «den

917 Justnes og Beckmann Klepp, «Amplified John?» 132.

918 F.eks. Metzger anser *monogenēs theos* som den opprinnelige lesningen. Som Metzger påpeker, er det ingen grunn til at den bestemte artikkelen skulle ha blitt slettet. En motsatt utvikling forklarer derimot de andre tekstvariantene, der den bestemte artikkel ser ut til å ha blitt lagt til da *hyios* erstattet *theos*. Bruce M. Metzger, *A Textual Commentary on the Greek New Testament: A Companion Volume to the United Bible Societies' Greek New Testament (fourth revised edition)*, 2. utg. (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1994), 169. Varianten *ho monogenēs theos* har en relativt sterk bevitnelse, men som utgangstekst forklarer også *monogenēs theos* utviklingen til denne varianten (jf. f.eks. korreksjonen i Sinaiticus).

919 Justnes og Beckmann Klepp, «Amplified John?» 132.

920 Jf. også Blomqvist og Jastrup, *Grekisk – græsk grammatik*, 171: «[V]id huvudord i obestämd form kan även attributiva bestämmningar stå utan artikel.»

921 Keener, *The Gospel of John*, 1:425; Ridderbos, *The Gospel according to John*, 59; Michaels, *The Gospel of John*, 92; Sanders, *A Commentary on the Gospel according to St John*, 85 n. 1; Kruse, *John*, 74; Ernst Haenchen, *John: A Commentary on the Gospel of John; Chapters 1-6*, red. Ulrich Busse og Robert W. Funk, overs. Robert W. Funk, Hermeneia (Philadelphia, PA: Fortress, 1984), 121. Slik også Morris, selv om han også nevner at det er mulig å dele opp uttrykket ved å sette komma etter *monogenēs*. Morris, *The Gospel according to John*, 113. Tilsvarende hos Bruce, *The Gospel of John*, 44.

922 Westcott, *The Gospel according to St. John*, 15; Brown, *The Gospel according to John I-VII*, 17; Bruner, *The Gospel of John*, 40.

eneste Sønn Gud».⁹²³ Dette finner man hos både Westcott og Raymond Brown.⁹²⁴ Sistnevntes monumentale Johannes-kommentar ser også ut til å ha vært medvirkende til at dette ble gjengivelsen i NRSV.⁹²⁵ Det virker likevel vanskelig å lese «sønn» som underforstått i *monogenēs*. Dette gjør *hyios* («sønn») i tekstvarianten *ho monogenēs hyios* («den eneste sønn») fullstendig overflødig; den skaper en unaturlig redundans («den eneste sønn sønn»)⁹²⁶ Dette gjelder ikke bare denne tekstvarianten, men også i de andre tilfellene der *monogenēs* står som attributt til *hyios* (Luk 7,12; Joh 3,16.18; 1 Joh 4,9). Det at *hyios* i disse tilfellene brukes i tillegg til *monogenēs*, ser ut til å bekrefte at «sønn» ikke er underforstått i *monogenēs*.

I kommentarlitteraturen er det også mange som deler opp uttrykket (slik det forekommer i NO78 og Bibel 2011). Wikenhauser, som selv foretrekker «der eingeborene Sohn», opplyser om argumentasjonen for denne tendensen i sin Johannes-kommentar fra 1959. Wikenhauser mener motivasjonen for oppdelingen er at «eingeborener Gott» ikke gir mening, og at man derfor deler opp og forklarer uttrykket.⁹²⁷ Samtidig kan ikke dette stå som en heldekkende og representativ begrunnelse for alle forskerne som deler opp uttrykket. Enkelte ganger er begrunnelsene mer komplekse enn i Wikenhausers fremstilling. Eksempelvis gjør Bauer et poeng ut av at *theos* står uten bestemt artikkel, noe som gjør at han oversetter til «Gott von Art».⁹²⁸ Bauers poeng er her at Jesus ikke betegnes som *Gud* (*ho theos*), men at han atskilles fra ham ved bruken av bestemt artikkel, både i Joh 1,18 og 1,1c, som han også presiserer til «Gott (von Art)»,

923 Det er noe usikkert hvorvidt dette kan beskrives med betegnelsene attributt og apposisjon. For en attributtiv forståelse er det vanskelig si at «the only son» er attributt til God, ettersom «son» også er et substantiv. For en apposisjonell forståelse vil det være upresist å stille det substantiverete adjektivet *etter* substantivet.

924 Se foregående note.

925 Jf. også Mark J. Edwards, «Orthodox Corruption? John 1:18», i *Archaeologica, Arts, Iconographica, Tools, Historica, Biblica, Theologica, Philosophica, Ethica*, red. Jane Ralls Baun et al., StPatr 44 (Louvain: Peeters, 2010), 205.

926 Jf. også Bart D. Ehrman, *The Orthodox Corruption of Scripture*, 95.

927 Wikenhauser, *Die Offenbarung des Johannes*, 51: «Am besten bezeugt ist die Leseart: <(der) eingeborene Gott> [...]. Da aber <eingeborener Gott> keinen erträglichen Sinn gibt, verstehen die Verteidiger dieser Leseart so: <(ein) Eingeborener, (der) Gott (ist)>.» Det er noe usikkert om Wikenhauser gjør noe forskjell på variantene med eller uten bestemt artikkel (*monogenēs theos* og *ho monogenēs theos*).

928 Bauer, *Das Johannesevangelium*, 26–27.

«av guddomsart».⁹²⁹ Lik Bauer ser også Schnackenburg tilfellet i Joh 1,18 sammen med 1,1c, men i 1,18 argumenterer han også for at *theos* er apposisjon: «If (*ho monogenēs theos* is taken as the original reading, on account of the strong external evidence, *theos* is probably in apposition to (*ho monogenēs*: the only-begotten, whose being is divine. But *ho monogenēs hyios* seems preferable.»⁹³⁰ Verken hos Schnackenburg eller noen andre som foreslår at *theos* må forstås som apposisjon, finner man en grammatikalsk begrunnelse med henvisning til et analogt tilfelle der en apposisjon er uttrykt på denne måten. Argumentet om apposisjon uttrykkes simpelthen med «probably» (jf. ovenfor).⁹³¹ Lindars og Beasley-Murray sliter begge med å akseptere varianten med *theos* av teologiske årsaker. For dem er den bare akseptabel dersom man forstår *theos* som apposisjon og forstår det som «av guddommelig opprinnelse» eller «av guddommelig natur», som hos Schnackenburg, og dette blir altså premisset for deres aksept av denne varianten.⁹³² Beasley-Murray oversetter uttrykket til «The only Son, by nature God».⁹³³ Men «guddommelig natur» virker unektelig anakronistisk.⁹³⁴ Enkelte forholder seg utelukkende til varianten *ho monogenēs hyios* og gir ikke en oversettelse av *monogenēs theos*.⁹³⁵

929 Ibid., 9–10.

930 Schnackenburg, *The Gospel according to St John*, 1:280. Oversettelsen «whose being is divine» er antakelig en mer eksplisitt fortolkning av hans tidligere forslag «(the) only-begotten, God» (s. 279).

931 «Probably»-argumentet for apposisjon (uten grammatikalsk drøftelse eller paralleller) finner man også hos Köstenberger, *John*, 49; Carson, *The Gospel according to John*, 139. Lindars følger Schnackenburg uten å bringe noe nytt på bordet. Lindars, *The Gospel of John*, 98–99.

932 Lindars, *The Gospel of John*, 98–99: «It [varianten *monogenēs theos*] can be accepted if «God» is taken to be in apposition to «only-begotten one», meaning «who is divine in origin» (So Bernhard, Schnackenburg).» Beasley-Murray, *John*, 2–3: «In that case [dersom man skal akseptere *theos*] *theos* must be viewed as in apposition to *monogenēs* and be understood as «God by nature» as in v 1c (so Schnackenburg [...] Lindars, in agreement.)» I dette tilfellet ser det ut til at enkelte kommentatorer simpelthen kopierer fra hverandre, først Schackenburg fra Lindars, og deretter Beasley-Murray, som siterer både Schnackenburg og Lindars.

933 Beasley-Murray, *John*, 2.

934 I eksegese fremsettes *ho monogenēs theos* som begrunnelse for hans fortolkning, noe som i seg selv er merkelig dersom han legger denne varianten til grunn for sin tolkning av *theos* som apposisjon: «[t]he only Son, who shares the nature of God (*ho monogenēs theos*), has given an authentic exposition of God to man.» Ibid., 15.

935 Schlatter, *Das Evangelium nach Johannes*, 14; Bultmann, *Das Evangelium des Johannes*, 56; Strathmann, *Das Evangelium nach Johannes*, 39–42; Haenchen, *John*, 1:131–32. Barrett gir ingen oversettelse av noen av uttrykkene. Barrett, *The Gospel according to St. John: An Introduction with Commentary and Notes on the Greek Text*, 169.

A Translator's Handbook on the Gospel of John, som kan ha blitt brukt under justeringen av NO78, forstår uttrykket «literally, «the only God»».⁹³⁶

Som vist er kommentarlitteraturen noe splittet i dette spørsmålet. Blant dem som støtter oppdelingen, er det likevel ikke mulig å oppspore et eneste eksempel på at en apposisjon er uttrykt på en tilsvarende måte. Muligheten for å forstå *theos* som apposisjon må derfor sies å være rent hypotetisk. Enkelte aktører i prosessen kan likevel ha tenkt at apposisjon var en legitim tolkning, og i dette tilfellet kan de ha funnet noe støtte for dette i forskningslitteraturen.

En oversettelse nær grunnteksten?

Som jeg har argumentert for her, er gjengivelsen «den enbårne, som er Gud» en oversettelse som ikke kan beskrives som nær kildeteksten. Først med at *monogenēs* oversettes til «enbåren». Oversettelsesvalget reflekterer kirkens lære om Jesus, med sitt fokus på Jesu opphav og hans evige fødsel. I tiden Johannesevangeliet ble skrevet, ser ordet derimot ut til å ha hatt en annen betydning, og oversettelsen «enbåren» er derfor anakronistisk.

Substantivering av *monogenēs* og den påfølgende bisetningen («som er Gud») fungerer som en maksimalistisk forklaring av teksten. Innskuddet «som er Gud» blir her en kvalitetsbeskrivelse av Jesu essens, som sidestiller ham ontologisk med den Gud som ingen har sett. Å tilskrive Johannes en ontologisk kristologi er anakronistisk. Denne formen for anakronisme finner man også hos enkelte fortolkere som forklarer uttrykket. De tyr til kategorier som «guddommelig natur» og at Jesu væren/vesen er guddommelig. På tilsvarende måte er «som er Gud» anakronistisk. Det skaper også et paradoks som ikke finnes i den greske teksten: Gud blir den som viser oss Gud (som ingen har sett).⁹³⁷ Foruten dette styrkes paradokset ved innsettelsen av det kontrastive «men» («Ingen har noen gang sett Gud, men den enbårne, som er Gud»), som er felles for NO78/85 og Bibel 2011, men som ikke gjenspeiler noe ord i grunnteksten. Med det innledende «men» i kombinasjon med «den enbårne, som

936 Newman og Nida, *A Translator's Handbook on the Gospel of John*, 27.

937 Justnes og Beckmann Klepp, «Amplified John?» 132.

er Gud» gir oversettelsen inntrykk av at noen likevel har sett Gud, ved at den enbårne, som er Gud, viser oss hvem han er. Dette forsterkes ytterligere ved gjengivelsen av *exēgēsato* («har vist oss hvem han er»). Mens man kan mistenke at en inkarnasjonsforestilling (forstått som at Gud blir menneske) ligger under Bibelselskapets oversettelse, ligger vekten i det greske verbet her snarere på noe verbalt (å utlegge, forklare etc.).⁹³⁸ Verbet henter opp objektet *theon* fra setningen foran. Isolert sett utgjør dette kanskje ingen stor forskjell, men i kombinasjon med gjengivelsene av de foregående setningene gir det en stor kumulativ effekt. Gjengivelsen «den enbårne, som er Gud [...] han har vist oss hvem han er» kan fremstå som en slags selvåpenbaring av Gud (ved at Gud viser seg selv), og skaper en annen nyanse enn gjengivelsen i for eksempel NO04/30 («han har forklart ham») eller SO2000 («han har förklarat honom för oss»), der den ene forklarer den andre.

Så hva kan en oversettelse nær kildeteksten være? Det er klart at «den eneste Gud» ville vært en teologisk utfordrende gjengivelse (jf. også Sandvik og Aasgaard). I denne konteksten kan gjengivelsen «den eneste Gud» fungere direkte misvisende hvis den leses som at det faktisk ikke finnes noen annen Gud enn *logos*. Dette er i seg selv motstridende med Joh 1,18a, prologen og hele Det nye testamente for øvrig. Et alternativ er å oversette uttrykket med «den eneste gud». Styrken ved dette forslaget er at det får frem at *logos* på den ene siden var gud, men at Gud samtidig var noe som *logos* ikke var.⁹³⁹ Samtidig var oversettergruppen i Bibel 2011 inne på at «eneste» var en litt for svak gjengivelse av *monogenēs*. I tråd med dette kunne man dermed oversatt ordet med «eneste unike» – «den eneste unike gud/Gud». Dette kommer relativt nær noteopplysningen i Gute Nachricht 1997 («wörtlich *Der einzig-artige Gott*») og BDAGs gjengivelse av *monogenēs* («only one of its kind»). Hvis denne dermed er «den eneste gud/Gud av sitt slag», ligger det implisitt at oversettelsen ikke kan sidestille ham (i essens, ved «som er Gud») med den Gud han forklarer, og som ingen har sett, og som *logos* er hos (Joh 1,1b). Det skal innrømmes at «den eneste gud» eller «den eneste unike gud/Gud» ikke gjør teksten

⁹³⁸ Ibid.

⁹³⁹ Ibid., 129.

umiddelbart forståelig eller tilgjengelig for en moderne leser, men i en konkordant oversettelse ligger det heller ikke et mandat om å forklare teksten for leseren.⁹⁴⁰ Teksten blir imidlertid forståelig dersom den leses i lys av samtidens *logos*-beskrivelser (se side 295). I den fremmedgjørende oversettelsesstrategien ligger det et ønske om å bevare originalens ånd og annerledeshet. I tråd med dette kan man foreslå følgende gjengivelse:

Forslag	Bibel 2011
Ingen har noensinne sett Gud. Den eneste gud/den eneste unike gud/Gud, som er i fars favn, han har forklart ham.	Ingen har noen gang sett Gud, men den enbårne, som er Gud, og som er i Fars favn, han har vist oss hvem han er.

Ved en slik gjengivelse oppheves paradokset i Bibelselskapets gjengivelse (Gud viser oss Gud, som ingen har sett), og det blir en klarere distinksjon mellom Gud og den som forklarer ham. Om det oppleves som kontroversielt å beskrive Kristus som «gud», og ikke «Gud», kan man vise til Sverige, som har forholdt seg til slike gjengivelser helt siden 1981 (NT 81), i dette verset og i andre kristologiske tekster. Fenomenet er faktisk heller ikke uten paralleller i Bibel 2011. Blant annet ser Johnstad ut til å ha fått gjennomslag for at *theos* i 2 Tess 2,4b skal gjengis med liten forbokstav («gud»)⁹⁴¹ Her er det riktignok snakk om en Antikrist-skikkelse, men det finnes også et annet eksempel på at en skikkelse som er nær assosiert med Gud, omtales som «gud». Eksempelet finner vi i gjengivelsen av 1 Mos 16,13 i Bibel 2011 («Du er en gud som ser meg»), der Herrens engel (jf. 1 Mos 16,11) omtales som «en gud». I dette tilfellet kalles engelen ved gudsnavnet *'el*, og i disse fortellingene er det ikke språklig sett mulig å skille mellom Gud og Herrens engel (jf. også 1 Mos 31,11–13). Fotnoten til 1 Mos 16,7 gjør leseren oppmerksom på dette: «Herrens engel taler på Herrens vegne og sidestilles med Herren i v. 13.» Til tross for denne «sidestillingen», og det faktum at det ikke språklig sett er mulig å atskille engelen fra Gud selv, atskiller Bibelselskapet dem ved å gjengi *'el* med «en gud».

940 Dette verset, og prologen i sin helhet, blir imidlertid mer forståelig dersom man leser den i lys av Filons *logos*-beskrivelser. På samme måte som i prologen (1,1c og 1,18), kalles Filons *logos theos*, men ikke *ho theos*. Dette skillet er også påpekt i Origenes' Johannes-kommentar, se Justnes og Beckmann Klepp, «Amplified John?» 128; Beckmann, «Men for oss er det én Gud», 12.

941 Jf. hans konsulentuttalelse til førsteutkastet til bokmål.

Ved oversettelsen av Joh 1,18, derimot, viser man en motsatt holdning, til tross for at det her språklig sett foreligger et skarpere skille mellom Gud og *logos*.⁹⁴²

Oppsummering

Fokuset i gjennomgangen har primært ligget på to ting: (1) oversettelsen av *monogenēs* og (2) *monogenēs theos*. La oss begynne med punkt 1. *Monogenēs* gjengis konsekvent med «eneste» i NT75. I NO78(/85) og Bibel 2011 gjengis det med «enbåren» i de kristologiske tekstene, men ellers som «eneste». Forsøket som ble gjort i NT75 på å gjennomføre «eneste» også i de kristologiske tekstene, så ut til å være vellykket inntil ny høy-messeordning slo fast at «enbåren» skulle brukes både i oversettelsen av den apostoliske og den nikenske trosbekjennelse. De nære båndene mellom Liturgikommisjonen og Bibelselskapet, liturgi og bibeloversettelse, gjorde at landsstyret snudde i saken, og «enbåren» ble gjeninnført i NO78. Aasgaard bekrefter at det var teologiske diskusjoner om oversettelsen av *monogenēs*, og valget om å oversette med «enbåren» demonstrerer hvilken teologi som ble lagt til grunn for valget. Dette, sammen med uttrykkets sentrale plass i liturgien, kan ha ført til at «enbåren» ble prioritert som den endelige løsningen i NT05 – selv om forståelsen «eneste» igjen ble foreslått ved revisjonen av NT05 i Bibel 2011, uten at dette ble tatt til følge. Forskningen gir en betydelig forrang til forståelsen «eneste», «unik», «eneste av sitt slag». Oversettelsesresultatet gjenspeiler dermed kirkens lære om Jesus, der *monogenēs* er nær knyttet til sønnens opphav og evige fødsel. Dette skjedde på tross av premisene om at tekstene skulle oversettes ut fra sin egen opphavssituasjon og kontekst. (2) *Monogenēs theos*: Gjennomgående i prosessene rundt NO78/85 og Bibel 2011 blir «den enbårne Gud» og «den eneste Gud» omtalt av sentrale aktører (Sandvik, Johnstad fra 1984, Aasgaard, Sagrusten) som den ordrette (og dermed konkordante) oversettelsen av det aktuelle uttrykket. Likevel blir denne oversettelsen valgt bort gjentatte ganger og erstattet av andre løsninger. I dette tilfellet finner man noe støtte i andre oversettelser og

942 Språklig ved at *monogenēs* modererer *theos*, til forskjell fra Gud, som ingen har sett (Joh 1,18a).

i eksegetisk litteratur, selv om årsaken til oppdelingen ikke alltid synes motivert av et ønske om å bevare tekstens form. Det er naturlig å forestille seg pragmatiske grunner i oversettelsesprosessen. I dette tilfellet handler det nok i stor grad om to ting som henger nøye sammen: teologi og kommunikasjon. Varianten «den enbårne, som er Gud» gjør en kirkelig kristologi lettere tilgjengelig enn «den eneste Gud» og «den enbårne Gud», og langt mer enn «den eneste gud» eller «den eneste unike gud/Gud», som i sterkere grad ivaretar det fremmede i kildeteksten. Samtidig gjør oppdelingen teksten mer forståelig og mer tilgjengelig for en moderne leser. Det som kan oppleves som noe underlig i kildeteksten, blir her møtt med en hjemliggjørende strategi som ikke ivaretar det fremmede, men i stedet forklarer uttrykket med det som er kjent i mottakerkulturen, og her: i den kirkelige kristologien, nemlig at Jesus [den enbårne] *er* Gud. Resultatet blir at man også ender opp med et alternativ som kommer i konflikt med kriteriene om konkordans og ønsket om å bevare kildetekstens form. Samtidig er ordet «enbåren» arkaisk og ikke i tråd med moderne norsk språkføring. Bibel 2011 er verken «nærmere språket vårt» eller «nærmere grunnteksten» enn NO78/85.